

บทที่ห้า ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยรัชกาลที่ 4

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นพระราชนอรส่องค์ที่ 43 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2347 มีพระนามเดิมว่าเจ้าฟ้ามงกุฎ เมื่อพระราชนบิดาเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2367 นั้น ข้าราชการได้อัญเชิญให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์พระราชนอรส่องค์หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อไป (ดูรายละเอียดในบทที่ 3) เจ้าฟ้าชายมงกุฎซึ่งขณะนั้นทรงผนวชอยู่ตามประเพณีเลยตัดสินพระทัยอยู่ในเพศบรรพชิต ตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งกินเวลาถึง 27 ปี ในระหว่างเวลาอันยาวนานที่ทรงผนวชอยู่นี้ ได้บำเพ็ญพระราชกรณียกิจสำคัญหลายประการ ที่สำคัญที่สุดคือการปฏิรูปพุทธศาสนา ได้สำเร็จ

การขึ้นครองราชสมบัติ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ใกล้เสด็จสวรรคต โดยที่มิทรงยอมแต่งตั้งองค์รัชทายาทด้วยพระองค์เอง แต่จะให้คณะเสนาบดีเป็นผู้เลือกขึ้นนั้น ข้าราชการซึ่งผู้ใหญ่ของไทย อันมีเจ้าพระยาพะคลัง (ดิส บุนนาค) เป็นผู้นำ ได้ไปทูลathamตามให้เจ้าฟ้าชายมงกุฎได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อ โดยได้ไปเฝ้าที่วัดบวรนิเวศน์ เจ้าฟ้าชายมงกุฎตรัสว่า ถ้าเป็นความจำเป็นเพื่อป้องกันการจลาจลแล้ว พระองค์ก็ยินดีจะเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป¹

ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เสด็จสวรรคตในวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2394 เจ้าฟ้าชายมงกุฎได้ขึ้นครองราชสมบัติแทน ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อข่าวการขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ แพร่หลายไปถึงสิงคโปร์นั้น หนังสือพิมพ์ในสิงคโปร์ได้ลงบทความยกย่องและแสดงความหวังในพระองค์ไว้ว่า

“พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ของไทยเป็นผู้มีความคิดเห็นแบบใหม่และก้าวหน้าไปไกลเกินกว่าประชาชนคนไทยโดยทั่ว ๆ ไป เป็นอันมาก... เรายังดูว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นี้คงจะนำความเจริญมาสู่ประเทศไทยด้วยความคิดเห็นแบบใหม่และก้าวหน้า ไม่น้ำพระทัยกว้างขวางแก่ชาวต่างประเทศ และสนับสนุนการค้าของพวากษาในประเทศไทยด้วย (The new monarch is a man of liberal sentiments and far in advance of the generality of his countrymen... We think the present sovereign will make great improvements in the country, will be very liberal to foreigners and their trade.)²

เมื่อได้เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว แทนที่จะทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระอนุชาขึ้นเป็นสมเด็จกรมพระราชวังบวรฯ ตามประเพณีที่เคยมีมา กลับทรงแต่งตั้งให้เป็นพระบาทสมเด็จพระปี่เน่ย์เกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ดำรงพระยศเสมอตัวยังเป็นพระมหากษัตริย์ ยึดพระองค์หนึ่ง ได้พระราชทานพระราชพิธีบวราชาภิ夷กอันใหญ่หลวงเกือบทุกเชิง ภักพระราชนิพิธ์บรมราชภารี夷ก ภายหลังราชพิธีนี้แล้ว ก็โปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปี่เน่ย์เกล้าฯ ได้เสด็จเลี้ยบพระนคตจุดเจียวกับพระมหากรุ๊ปอิถีด้วย สันนิษฐานว่าที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯทรงทำเช่นนี้(เหมือนกับที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้สถาปนาพระเอกาทศรถให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สองมาแล้ว) เพราะทรงมีความรักใคร่ผูกพันในพระเจ้าน้องยาเธอเป็นอันมาก ที่ได้เคยร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาแต่ก่อน ในหนังสือพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงเหตุที่รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้เป็นพระบาทสมเด็จพระปี่เน่ย์เกล้าฯ ไว้ว่า “สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้ากิ่งทรงพระปรีชา รอบรู้การในพระนครและการต่างประเทศ และชนบุธรรมนี้ยมต่าง ๆ และศิลปศาสตร์ในการงานศิลปกรรม เป็นอันมาก พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยก็นิยมยินดีนับถือมาก...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระทัยสนใจเส้นทางยิ่งนัก มีการทรงคิดสร้างสรรค์ด้วยความประกาย จึงได้ให้เสด็จไปเป็นจอมพยุหโยธาทหารทั้งปวง... จึงโปรดพระราชทานให้มีศิยิ่งใหญ่กว่าแต่ก่อน...”³ ในหนังสือเรื่อง พระบาทสมเด็จพระปี่เน่ย์เกล้าเจ้าอยู่หัว “ได้ให้เหตุผลของการแต่งตั้งครั้งนี้ไว้อีกประการหนึ่งว่า “..... วันหนึ่งเมื่อพระนั่งเกล้าฯ ใกล้จะสวรรคต สมเด็จเจ้าพระยาไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งทรงพนวยอยู่ ณ วัดบวร ทราบทูลให้ทรงทราบว่าจะเชิญชื่นครองราชสมบัติ ทรงตรัสว่า ถ้าจะถวายราชสมบัติแด่พระองค์ ก็ขอให้ถวายแด่พระปี่เน่ย์เกล้าฯ ซึ่งตรัสเรียก (อย่างอ่อนโยน) ว่า “ท่านฟากข้างโน้น” ด้วย เพราะท่านมีพระบารมีแรงนัก ตามคำราไหรศาสตร์ว่า ผู้มีบารมี

เช่นนั้น จะต้องได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าทรงรับเพียงพระองค์เดียว จะเกิดอัปมงคลด้วยไปกีดบารมี สมเด็จพระอนุชา.....”⁴

เอกสารแห่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ คือ หมายเจ้าหัญจรำเพยพระธิดาของกรมหมื่นมาตยา (พระโอรสรัชกาลที่ 3) ซึ่งต่อมาได้ทรงสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระนางรำเพยภารวิรമาย จึงทรงเป็นราชานารีไทยพระองค์แรกที่ได้รับยกเป็นสมเด็จพระนาง (ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Queen)⁵ ทรงมีพระโอรสธิดา กับสมเด็จพระนางรำเพยฯ ดังนี้ คือ

1. สมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
2. สมเด็จเจ้าฟ้าหัญจันทร์มหะล
3. สมเด็จเจ้าฟ้าจากุณรงค์รัตน์ (ต้นสกุลจักรพันธุ์)
4. สมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ (ต่อมาคือ สมเด็จกรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ต้นสกุลภาณุพันธุ์)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังทรงมีพระโอรสธิดาที่ประสูติแต่เจ้าจอมองค์อื่น ๆ อีก ถ้ารวมทั้งที่ทรงมีอยู่ก่อนผนวชอีก 2 พระองค์แล้ว ทรงมีพระโอรสธิดาทั้งสิ้น 82 พระองค์ เป็นพระโอรส 39 พระองค์ พระธิดา 43 พระองค์ ในจำนวนนี้มีพระโอรสที่ได้ปฏิบัติราชการเป็นประโยชน์แก่ประเทศไทยอย่างมากมายคือ

พระองค์เจ้าดิศวรกุமาร ต่อมาคือ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
พระองค์เจ้าเทวัญอุไหวงศ์ ต่อมาคือ สมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ
พระองค์เจ้าจิตรเฉริญ ต่อมาคือ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศราনุวัติวงศ์
พระองค์เจ้ามนูรย์นาคามานพ ต่อมาคือ สมเด็จกรมพระวชิรญาณวโรรส⁶

ผลดีของการผนวخت่อนนโยบายการปกครองประเทศไทยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงต้องอยู่ในเพศบรรชิตเป็นเวลาถึง 27 ปี ก่อนที่จะได้ขึ้นครองราชสมบัติ มีบุคคลเป็นอันมากพากันคิดว่า พระเจ้าแผ่นดินที่ต้องใช้ชีวิตเกือบ 30 ปี เป็นพระภิกษุโดยมิได้มีประสบการณ์ในการบริหารราชการแผ่นดินมาก่อน ซึ่งเท่ากับมิได้รับการฝึกปรือหรือเตรียมพระองค์มาสำหรับปกครองประเทศไทยนั้น เมื่อ

ได้เป็นพระมหากษัตริย์ย่อมจะต้องประสบปัญหามากมายในการปกครองประเทศ และอาจใช้นโยบายผิด ๆ ในการบริหารงานบ้านเมืองได้ แต่ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ แล้ว การกลับตรองกันข้าม เพราะระยะเวลา 27 ปีที่ทรงคุ้นเคยและประสบการณ์ต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะได้นำมาใช้ในการปกครองและปรับปรุงประเทศไทย และก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศไทยอย่างใหญ่หลวง ผลดีของการผนวชต่อนโยบายการปกครองประเทศไทยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

1. สังคมของพระภิกษุในพุทธศาสนาเป็นสังคมที่มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยที่สุด ทุกคนที่เข้ามานั้นไม่ว่าจะเป็นชนชั้นใด มาจากตระกูลที่สูงส่ง มั่งคั่ง มีอำนาจ หรือมาจากครอบครัวสามัญชน ยากไร้เพียงใด เมื่อเข้ามาสู่เพศบรรพชิตแล้ว จะถือว่าทุกคนมีความเท่าเทียมเสมอภาคกันหมด จะมีการแบ่งชั้นความสำคัญของบุคคลก็โดยถือจากอาชญากรรมของระยะเวลาที่บวช และความรอบรู้ในหลักธรรมและพิธีกรรมในทางศาสนาเป็นการกำหนดให้พระภิกษุองค์นั้น ๆ ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญในทางศาสนา ดังนั้น เมื่อเจ้าฟ้าชาย มองภูมิประเทศ พระองค์จึงได้เรียนรู้ถึงการอยู่ร่วมกันโดยความเสมอภาคกันบุคคลอื่น ที่มาจากครอบครัวต่าง ๆ กัน ซึ่งแม่พระองค์จะเป็นเจ้าฟ้า ก็ต้องแสดงความเคารพแก่ภิกษุรูป อื่น ๆ ที่บวชก่อนพระองค์ ทำให้พระองค์มีความอ่อนน้อมก่อนพระองค์ มิได้คิดว่ามีศักดิ์ วิเศษสูงกว่าผู้อื่น⁸ อีกประการหนึ่งจะเป็นบวษยองพระสงฆ์ เช่นการรักษาศีลถึง 227 ข้อ ทำให้เจ้าฟ้ามองภูมิประเทศเรียนรู้ถึงภูมิปัญญาที่หลากหลายอย่างเข้มงวดมาเป็นระยะเวลาถึง 27 ปี ผลก็คือ ทำให้พระองค์มีความสามารถในการสะกดกลั่นพระอามณ์และควบคุมพระองค์ ได้เป็นอย่างดี ไม่ลุกแกร่งอำนาจโถะหรืออารมณ์ขันแล่น ประสบการณ์ดังกล่าววนี้ พระองค์จะไม่มีวันได้รับ หากทรงใช้ชีวิตอยู่ในพระบรมมหาราชวัง แวดล้อมด้วยข้าราชการบริวาร และมิต้องอยู่ใต้กฎหมายข้อบังคับที่เข้มงวดเช่นนี้ ดังนั้นเมื่อได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว จึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะประชาธิปไตยอยู่ในพระองค์อย่างมากเมื่อเทียบกับพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ของไทย

2. ขณะเมื่อทรงผนวชอยู่นั้น ต้องแสดงจิตออกไปปฏิสัมพันธ์ในเขตต่าง ๆ ของพระนครและเสด็จธุดงค์ไปตามดินแดนภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยทั้งใกล้และไกลหลายครั้ง อย่างที่ไม่เคยมีเจ้าชายพระองค์ใดในราชวงศ์จักรีเคยเสด็จเช่นนี้มาก่อน ทำให้

มีโอกาสได้เรียนรู้ด้วยพระองค์เองถึงสถานการณ์โดยทั่ว ๆ ไปของประเทศไทย สภาพภูมิศาสตร์ ที่สำคัญที่สุดคือ ได้มีโอกาสใกล้ชิดสนใจทัศน์กับประชาชนที่มีชีวิตความเป็นอยู่ในระดับต่าง ๆ กัน พระองค์ได้ทรงพบปะสนทนากับทั้งชาวกรุงเทพฯ ชาวเมืองใหญ่อื่น ๆ และชาวชนบทในที่นั่งห่างไกล ทั้งที่ร่วมราษฎรและยากจน ตลอดจนถึงพวากที่เป็นกรรมกรแบกหามข้าวสาลีและพวากชาวเขา ชาวปาท้ายในทุกรั้นด้าร แบบເຖິກເຂາສູງ ที่มีชีวิตความเป็นอยู่ เช่นเดียวกับมนุษย์ในสมัยพิน⁹ การพบปะสนทนากับประชาชนเหล่านี้ ทำให้พระองค์ทราบถึงความรู้สึกและความต้องการของพวากเขามีอย่างดี ทรงทราบว่า ข้าราชการที่ปฏิบัติงานต่างพระเนตรพระกรรณพระมหาชัตติริย์อยู่นั้น บางคนก็ทำหน้าที่โดยสุจริต บางคนก็กดซึ่งเมืองแหงาชูไว้ให้รับความเดือดร้อน เมื่อไหร่ขึ้นครองราชสมบัติ จึงพบว่า พระองค์เป็นพระมหาชัตติริย์พระองค์แรกในสมัยรัตนโกสินธ์ที่มีความรอบรู้อย่างกว้างขวางและแท้จริงเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในที่ต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นความรู้อันประเสริฐสุดสำหรับประมุขผู้ปกครองประเทศไทย ไม่เคยทรงลืมเลยว่า ครั้งหนึ่งพระองค์เคยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประชาชนเหล่านั้น ได้เคยอาชัยอาหารจากพวากเขามาเป็นเครื่องยังพระชนม์ ความรู้สึกผูกพันต่อประชาชนอย่างแน่นแฟ้นนี้เอง ทำให้พระองค์ทรงอกกฤษณาขึ้นหลายต่อหลายฉบับ โดยมีพระประสงค์ที่จะยกกระชับฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้น

3. ขณะอยู่ในเพศบรรชิต เจ้าฟ้าชายมงกุฎมีต้องเข้าไปมีส่วนในการบริหารราชการแผ่นดิน จึงเป็นโอกาสให้พระองค์ได้ศึกษานโยบายในการปกครองประเทศไทยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อื่น ๆ ได้ในฐานะคนนอก ทำให้พระองค์สามารถสังเกตความเป็นไปต่าง ๆ ด้วยสายตาเป็นกลาง และรู้ถึงข้อดีข้อเสียของนโยบาย การปกครองประเทศไทยในสมัยนั้น การที่ไม่ต้องทรงรับผิดชอบในหน้าที่ราชการนี้เอง ทำให้เจ้าฟ้าชายมงกุฎมีเวลาสำหรับการศึกษาค้นคว้าหาความรู้ทางวิชาการสมัยใหม่แข่งขันต่าง ๆ ที่เพร่หลายเข้ามาในเมืองไทยในตอนนั้น ผู้มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่วิชาการสมัยใหม่ คือบادหลวงต่างชาติทั้งชาวญี่ปุ่นและอเมริกัน ในฐานะที่เจ้าฟ้าชายมงกุฎเป็นพระสงฆ์ มีได้เกี่ยวข้องในพระราชกรณียกิจ เมื่อใด จึงทรงมีservantในการติดต่อกับคนต่างชาติได้โดยมิต้องกลัวว่าผู้อื่นจะเข้าใจผิด¹⁰ ได้ทรงสนทนากับกลุ่มความคิดเห็นในทางศาสนา และเรียนรู้วิชาการสมัยใหม่จากนักทัศน์วงเหล่านี้ ที่สำคัญที่สุดคือ บทหลวงปัลลเอกัวร์ (Pallegoix)

ชาวฝรั่งเศส และสาธุคุณคาลเวล (Caswell) ชาวอเมริกัน จนทรงสนิทสนมชوبพอกับบุคคลทั้งสองเป็นอย่างมาก ทรงตะหนักดีว่า ภาษาอังกฤษจะเป็นกุญแจดอกสำคัญที่จะทำให้พระองค์ได้เรียนรู้วิชาการด้านอื่น ๆ และความเป็นไปในภูมิภาคส่วนต่าง ๆ ของโลกอย่างกว้างขวางด้วยพระองค์เอง เพราะในขณะนั้นต่าง ๆ เยี่ยนเป็นภาษาอังกฤษเสียส่วนมาก จึงทรงตั้งห้ามเรียนภาษาอังกฤษอย่างจริงจัง โดยทรงศึกษาภาษาอิตาลีอันเป็นภารกู้นของภาษาอังกฤษจากนาทหลงปาลเลอ กัวร์ส และทรงสอนภาษาบาลีและภาษาไทยให้กับให้กับบาทหลวงเป็นการตอบแทน ส่วนภาษาอังกฤษนั้นทรงเรียนกับสาธุคุณคาลเวล อายุถึง 6 ปี จนทรงอ่านเขียนและพูดภาษาอังกฤษได้อย่างคล่องแคล่ว นับเป็นพระมหาชนิตริย์ชาวอาเซียนพระองค์แรกที่พูดและเขียนภาษาอังกฤษได้¹¹ ทำให้ทรงสามารถติดต่อโดยตรงกับทูตฝรั่งได้โดยมิต้องใช้ล่าม อันจะก่อให้เกิดผลประโยชน์อย่างยิ่งต่อนโยบายต่างประเทศของไทย มีเจ้านายและขุนนางรุ่นหนุ่มที่รักความก้าวหน้า และสนใจวิชาการสมัยใหม่เช่นเดียวกับพระองค์ เช่น เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรรังสรรค์ กรมหลวงวงศาราชราชนิท และจมีนไวยวรรณ ได้ริเริ่มเรียนภาษาอังกฤษในเวลาไลเริ่ยกับพระองค์ด้วย แต่คนไทยส่วนมากในเวลานั้นไม่เห็นความจำเป็นของการเรียนภาษาต่างประเทศ พากันคิดว่าเจ้าฟ้าไม่กูรูทำสิ่งที่น่าตกลงบั้นในสายตาของพวกราษฎร¹²

ความรู้ทางภาษาอังกฤษนี้เอง เป็นประตูไปสู่ความรู้ในวิชาอื่น ๆ ทำให้เจ้าฟ้าชายมหากุฎามารถศึกษาต่างๆ เช่น วิทยาศาสตร์ (ทรงโปรดวิชาดาราศาสตร์เป็นที่สุด) ภูมิศาสตร์ รัฐศาสตร์ การเมือง และศาสนาที่เขียนด้วยภาษาอังกฤษได้ด้วยพระองค์เอง หนังสือเหล่านี้บางทีบาทหลวงนำมากวาย บางที่พระองค์ก็ซื้อมาจากญี่ปุ่นและอเมริกาโดยตรง เมื่อได้มารอแล้วก็ทรงมุ่งมานะอ่านอย่างสนพระทัย และโปรดสนทนาโดยรอบบัญชาต่าง ๆ กับบาทหลวง Pallegoix และ Caswell ผู้ซึ่งกล้ายเป็นพะสหายสนิท นอกจากทำสำเนาเล่มโต ๆ แล้ว ยังโปรดอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษที่ส่งมาจากปีนังและสิงคโปร์ เช่น หนังสือพิมพ์ Straits Times ทำให้ทรงมีความรู้อย่างกว้างขวางเกี่ยวกับสถานการณ์การเมืองเมืองของโลกในเวลานั้น ความรู้ที่ทรงได้จากการและหนังสือพิมพ์เหล่านี้ทำให้ทรงมีพระวิจารณญาณที่ถูกต้องว่า ในพุทธศตวรรษที่ 24 นั้น ประเทศไทยอาจำนาจทางตะวันตกที่สำคัญคือ อังกฤษ และฝรั่งเศส กำลังมีนโยบายเข้ามีดครอบประเทศาต่าง ๆ ในเอเชียและแอฟริกาเป็นอาณาจักร ทั้งนี้พระประเทศอาจำนาจเหล่านี้ได้กล้ายเป็นประเทศ

อุตสาหกรรม จึงต้องการที่จะได้อะเชียและแอฟริกาเป็นตลาดสินค้าของตน และเป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับป้อนโรงงานอุตสาหกรรมด้วย มหาอำนาจจะตะวันตกกำลังแข่งขันกันเข้ามา มีอำนาจในเอเชีย แต่ประเทศในเอเชียส่วนใหญ่ไม่ต้องการติดต่อค้าขายกับประเทศทางตะวันตก ชาติใหญ่ ๆ อย่างจีนก็เป็น เพราะความรังเกียจด้วยเหตุผลทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ส่วนประเทศเล็ก ๆ นั้น เพราะความเกรงกลัวอิทธิพลของชาติทางตะวันตกว่า จะหาเหตุยึดอาภาร์เคนน์ ๆ เป็นเมืองขึ้น จึงมีนโยบายปิดประตูประเทศเพื่อหลีกเลี่ยง การติดต่อค้าขายกับพวกฝรั่ง ในชั้นต้นมหาอำนาจทางตะวันตกอาจมีความอดทนพอที่จะรอให้ประเทศในเอเชียเปิดประตูต้อนรับด้วยISMศร แต่เมื่อการครอบครองไม่เป็นผล มหาอำนาจเหล่านี้จึงหันมาใช้นโยบายบีบบังคับด้วยกำลัง ซึ่งชาติในเอเชียในขณะนั้นไม่มีทางที่จะต้านทานได้ เพราะความรอบรู้ในนโยบายและอำนาจของฝรั่งชนนี้ สมเด็จเจ้าฟ้าชายมงกุฎ จึงทรงเกือบจะเป็นคนไทยเพียงคนเดียวในเวลานั้นที่ไม่ยอมเชื่อตามคำโฆษณาของจีนที่ว่า ภายหลังสังคมมีประวัติจีนกับอังกฤษใน พ.ศ. 2383 (ค.ศ. 1840) จีนยอมทำสัญญา ยกเงาะห่อง Kong และเปิดเมืองท่าให้ใหญ่ ๆ ให้อังกฤษไปค้าขายรวมทั้งให้สิทธิสภาพนอกราชอาณาเขต แก่อังกฤษนั้นด้วยความเต็มใจ เพื่อแสดงให้เห็นถึงไมตรีของคนจีน แต่ทรงมีความเห็นว่า จีนเป็นฝ่ายแพ้สังคม จึงต้องยอมทำสัญญาที่ไม่เสมอภาคและตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ตัวอย่างของการขยายอำนาจของฝรั่งเข้ามายังเอเชีย อีกช่วงหนึ่งคือ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพม่า ในปี พ.ศ. 2369 เมื่อพม่าทำสังคมกับอังกฤษโดยความรู้เท่าไม่ถึงกัน คิดว่า อังกฤษไม่มีความสามารถ เมื่อพ่ายแพ้จึงต้องเสียอาณาเขตทางตอนใต้ที่เป็นทางออกทะเลให้อังกฤษ เมื่อย้อนกลับมาดูนโยบายต่างประเทศของไทยบ้าง ไทยเป็นอีกชาติหนึ่งในเอเชียที่ประเทศทางตะวันตกต้องการเข้ามายังค้าขายและมีสิทธิพิเศษต่าง ๆ ทรงเห็นว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยยังคงยึดตือนโยบายแบบเก่า คือพยายามปิดประตูประเทศไม่ยอมรับอิทธิพลของฝรั่ง โดยการหลีกเลี่ยงการทำสัญญาที่จะเป็นข้อผูกมัดประเทศไทย นโยบาย เช่นนี้เป็นนโยบายแบบเดียวกับประเทศอื่น ๆ ในเอเชียในขณะนั้น รวมทั้งจีนและพม่าด้วย ก็เมื่อจีนซึ่งเป็นมหาอำนาจแห่งเอเชีย และพม่าซึ่งเป็นมหาอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต้องได้รับความหักมุมจากการดำเนินนโยบายเช่นนี้ หากไทยดำเนินร้อยตามแล้วคงจะต้องได้รับผลกระทบเดียวกัน จึงทรงไม่เห็นด้วยกับนโยบายต่างประเทศแบบเก่า ทรงเห็นว่า ล้าสมัย และจะเป็นอันตรายต่อเอกราชของชาติเป็นอย่างมาก ทรงมีความเชื่อมั่นว่า ทางเดียวที่ไทยจะรักษาเอกราชและผลประโยชน์ส่วนใหญ่ของประเทศไว้ได้ ไทยต้องเปลี่ยนนโยบาย

เสียงใหม่ คือต้องยอมเปิดประเทศโดยใช้สมัคร ยอมให้สิทธิและความสudeวากต่าง ๆ ตามความประسังค์ของรั่งที่ต้องการเข้ามาค้าขายกับไทย ถึงแม้จะต้องเสียผลประโยชน์บางอย่างไปบ้าง ก็ควรจะยอม เพื่อป้องกันมิให้รั่งใช้กำลังเข้ามายืบบังคับและเมื่อได้รับชัยชนะแล้วก็จะถือโอกาสเรียกร้องเอาผลประโยชน์จากไทยอย่างมากมาย หรือถึงกับเรียกร้องเออดินแดนบางส่วนของไทย หรือเข้าครอบครองประเทศไทยทั้งหมด และสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ต้องทำไปพร้อมกับการเปิดประเทศก็คือ ไทยต้องยอมรับความเจริญในด้านต่าง ๆ ของรั่งเข้ามายรับปรุงบ้านเมืองซึ่งจะต้องทำอย่างเรื้อรังด่วน เพื่อให้รั่งเกิดความนับถือว่าไทยเป็นชาติที่มีความเจริญแล้ว มิใช่ชาติป่าเถื่อนที่รั่งจะต้องเข้ามาช่วยเหลือโดยการเข้ามายักครองเสียเอง

แต่ในขณะที่ทรงผนวชอยู่นั้น พระองค์ไม่มีอำนาจใด ๆ ก็ต้องทรงเจียบเฉียบอยู่ไม่อาจคัดค้านนโยบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้ ทรงไม่แห่พระทัยเสียด้วยซ้ำว่า จะได้เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป¹³ และจะมีโอกาสนำประเทศไปตามนโยบายที่ทรงเห็นว่าถูกต้องหรือไม่

ผลดีของการผนวชในด้านอื่น ๆ

เมื่อกล่าวถึงผลดีในการผนวชต่อนโยบายการปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มาแล้ว จะขอกล่าวถึงผลดีของการผนวชในด้านอื่น ๆ เสียด้วยเลยดังนี้

ในด้านศาสนา ในระยะเวลาอันยาวนานที่ทรงผนวชอยู่นี้ เป็นโอกาสให้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันสำคัญยิ่งในทางพุทธศาสนาคือ สามารถปฏิรูปพุทธศาสนาและตั้งธรรมยุตินิกายขึ้นได้สำเร็จ (ดูรายละเอียดในการปฏิรูปศาสนาในบทที่ 3)

ในด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี การกันพนพระแท่นนัังศ์ศิลาและหลักศิลาจารึกในสมัยสุโขทัย

ใน พ.ศ. 2376 เมื่อเสด็จธุดงค์ไปยังจังหวัดสุโขทัย ได้เสด็จไปณ บริเวณที่เคยเป็นเมืองเก่า ก็ทรงพบท่านศิลาอันใหญ่ตั้งอยู่ใกล้ ๆ ทракปราสาท สอบกามดู pragmatically เป็นสิ่งที่ประชาชนในแคนนันนับถือและเกรงลัวว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์¹⁴ ทรงเห็นว่า แทนที่จะ โบราณนั้นจะมีความเป็นมาเกี่ยวข้องอยู่กับกษัตริย์ไทยในสมัยสุโขทัย นอกจากแทนที่จะแล้วยังทรงพบทลักศิลาจารึกอีก 2 หลัก หลักหนึ่งจารึกเป็นภาษาขอม อีกหลักหนึ่งเป็น

ภาษาไทยโบราณ จึงโปรดฯ ให้นำพระแท่นและหลักศิลาทั้งสองลงมากรุงเทพฯ มาประดิษฐานไว้ที่วัดสมอราย (ต่อมามีชื่นครองราชย์แล้วจึงนำหลักศิลาและพระแท่นไปไว้ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) จากนั้นทรงร่วมมือกับนักประชัญทางด้านภาษาของไทยในเวลานั้น คือ กรมหมื่นปารุสภรณ์ลงกรณ์ที่ทรงผนวชอยู่ เช่นกัน และมีความเชี่ยวชาญในภาษาอินเดียโบราณ ภาษาเขมรและพม่า ช่วยกันอ่านข้อความในหลักศิลาเจริญทั้งสอง¹⁵ ทรงได้รับความยกย่องมาก เพราะเจริญภาษาไทยนั้น ใช้วิธีเขียนให้สรระ วรรณยุกต์ และพยัญชนะอยู่บรรทัดเดียวกันหมด ทรงพยายามแก้ไขข้อความและเปลี่ยนความหมายออกได้ทันท่วงที เมื่อเจ้าฟ้าชายมงกุฎได้ชื่นครองราชย์แล้ว การอ่านศิลาเจริญคงทำกันต่อมาจนใน พ.ศ. 2407 ก็สามารถแปลข้อความสำคัญ ๆ ได้ และนักประชัญชาวเยอรมันชื่อ Adolf Bastian ได้พิมพ์ข้อความในศิลาเจริญพร้อมทั้งคำแปลเป็นภาษาอังกฤษออกเผยแพร่เป็นครั้งแรก¹⁶ การแปลยังคงทำเรื่อยมาในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยความร่วมมือของนักประวัติศาสตร์ต่างประเทศอีกหลายท่าน จนในพ.ศ. 2466 ศาสตราจารย์เซเดส (Coedes) กับสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ร่วมกันแปลและตรวจชาระข้อความในศิลาเจริญทั้งหมดเป็นผลสำเร็จ¹⁷ ได้หลักฐานว่าพระแท่นศิลาทั้งสองนี้ คือ พระแท่นเมืองศิลาในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ส่วนเจริญหลักที่เป็นภาษาเขมรเจริญต่อมาในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย หลักศิลาเจริญของพ่อขุนรามคำแหงกล้ายเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อันสำคัญยิ่งในการศึกษาความเป็นไปในสมัยสุโขทัย

การกันพับพระปฐมเจดีย์

สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎเป็นผู้ค้นพบพระปฐมเจดีย์เมื่อเสด็จธุดงค์ไปยังบริเวณที่เป็นจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นป่าทึบ ได้ทรงเห็นเจดีย์เก่ามีหินมีสถาปัตยกรรมอยู่จนถึงยอด ทรงแน่พระทัยว่าต้องเป็นเจดีย์ที่เก่าแก่มากที่สุดองค์หนึ่งในประเทศไทย จึงทรงเริ่มค้นคว้าหาหลักฐานเกี่ยวกับนครปฐมและพระเจดีย์องค์นี้โดยศึกษาจากตำราโบราณต่าง ๆ จากหลักฐานที่ได้ ทรงสันนิษฐานว่า เจดีย์นี้ถูกสร้างขึ้นใน พ.ศ. 218 ในสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ให้พระธรรมชาติอินเดินทางเผยแพร่ศาสนาในแหลมทอง¹⁸ จึงทรงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ขอให้ทรงปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ไม่ทรงเห็นด้วย เพราะทรงเห็นว่า พระปฐมเจดีย์อยู่ห่างไกลพระนครเกินไป และจะต้องใช้เงินจำนวนมากในการบูรณะ พระปฐมเจดีย์จึงถูกทิ้งไว้กร้างอยู่ต่อมา จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ชื่นครองราชย์แล้ว จึงโปรดฯ ให้ทำการซ่อมแซมพระปฐมเจดีย์เป็นการใหญ่¹⁹

นอกจากการค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญทั้งสองแห่งนี้แล้ว ยังได้สืบจดุงค์ไปยังหัวดต่าง ๆ ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ อีก เช่น อุบราลพบุรี พิชณ์โลกา เมื่อได้ขึ้นครองราชย์แล้ว ก็โปรดฯ ให้ซ้อมแซมโบราณสถานในจังหวัดเหล่านี้ ได้แก่ซ้อมแซมพระราชวังจันทรเกษมที่อยุธยา พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ที่ลพบุรี ซ้อมแซมพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี และวิหารวัดพระพุทธชินราชที่พิชณ์โลกา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังได้ทรงเขียนหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี ไว้เล่มหนึ่งด้วย ชื่อ พระบรมราชินายเรืองเมืองลพบุรี

การติดต่อกับต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4

1. นโยบายการเปิดประเทศของรัชกาลที่ 4 ที่นำประเทศไทยก้าวไปสู่ยุคใหม่

ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ทรงเห็นด้วยกับนโยบายต่างประเทศแบบเก่าของไทย ที่พยายามกีดกันขัดขวางไม่ให้มหาอำนาจเจล้านั้นใช้กำลังบีบบังคับรัฐบาลไทย และจะเป็นช่องทางให้ฝรั่งเข้ามายึดครองเมืองไทยได้ ทรงเห็นว่าทางอดuctทางเดียวของประเทศไทย คือต้องเป็นฝ่ายเปิดประเทศออกด้านรับฟรั่งเศยเอง เพื่อให้ชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายและได้รับความสะดวกตามที่ต้องการ วิธีนี้จะทำให้ไทยมีช่องทางเจรจาอย่างสันติกับมหาอำนาจทางตะวันตก เพื่อมีให้มหาอำนาจเจล้านั้นเอาเปรียบไทยมากเกินไป หรือใช้กำลังเข้ายึดครองประเทศไทยเสีย เลยในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่ออังกฤษส่ง Sir James Brooke เข้ามาทำสัญญากับไทย ทรงพยายามติดต่อกับ Brooke เพื่อแนะนำแนวทางในการทำสัญญา แต่การติดต่อของพระองค์ถูกรัฐบาลไทยในตอนนั้นกีดกันไว้ โดยให้เหตุผลว่า ทรงได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แปลสัญญา และเป็นล้ำมือฝ่ายไทยเท่านั้น²⁰ เมื่อการเจรจาของ Brooke ล้มเหลว เพราะไทยไม่ยอมแก้ไขสนธิสัญญาใด ๆ กับอังกฤษและ Brooke ต้องกลับไปพร้อมกับความไม่พอใจนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงทราบดีว่าอังกฤษจะต้องกลับมาอีกในเร็ววัน พร้อมกับความมุ่งหมายอันเดิม และคราวนี้อังกฤษจะไม่ยอมให้ไทยบิดพริวได้อีก การคาดคะเนของพระองค์ถูกต้องทุกประการ เพราะมีหลักฐานปรากฏว่า Brooke ได้แนะนำให้รัฐบาลอังกฤษ เปิดประเทศไทยโดยการใช้กำลังทหารเข้ายึดกรุงเทพฯ และ

รัฐบาลอังกฤษก็เห็นชอบด้วย จึงมีคำสั่งให้ Brooke กลับมาเมืองไทยอีกพร้อมทั้งนำเรื่องของอังกฤษที่จอดอยู่ที่ทะเลจีนมาด้วย ถ้าไทยยังดื้อตึงไม่ยอมทำตามความประسنค์ของอังกฤษ Brooke ก็ได้รับอนุญาตให้เข้ากำลังเข้าโจมตีไทยได้²¹ เมื่อกันยายนี้อังกฤษเคยทำต่อจีนมาก่อน ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อเช่นนี้เอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงเสด็จสรรคต และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ “ได้ชี้ครองราชย์ต่อมา อังกฤษจึงให้รัฐบาลนโยบาย “เรือปืน” เสีย เพราะเป็นที่ทราบกันว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีนโยบายต่างประเทศแบบใหม่ มิได้กิดกันชาวต่างประเทศเหมือนรัชกาลก่อน ๆ อังกฤษจึงหวังว่าจะได้เจรจากับรัฐบาลไทยอีกครั้ง

เมื่อชี้ครองราชสมบัติใหม่ ๆ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงตัดสินพระทัยแน่นอนแล้วว่า ไทยจะต้องเปิดประเทศเสียที่ แต่ปัญหาที่ทรงเผชิญอยู่ในตอนนั้น ก็คือ “ไทยควรจะเปิดประเทศในรูปไหน จึงจะไม่ทำให้ไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบมากเกินไป ทรงเห็นว่าทางที่ดีที่สุด คือไทยจะต้องเจรจาอย่างมิตรไมตรีกับฝรั่ง แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องไม่แสดงว่าไทยยอมผ่อนปรนให้เสียจนดูเหมือนว่าไทยอยู่ใต้อำนาจของฝรั่งไปแล้ว และสิ่งสำคัญที่สุดก็คือ “ไทยจะต้องยอมรับความเจริญของฝรั่งในส่วนที่จะเป็นประโยชน์ ต่อไทยเข้ามาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโน้มหน้าของประเทศ และยกเลิกประเพณีเก่า ๆ ที่ล้าสมัยและที่เป็นอุปสรรคในการติดต่อกับฝรั่งเสีย การปรับปรุงประเทศเช่นนี้ จะทำให้ประเทศทางตะวันตกเห็นว่าไทยเป็นชาติที่เจริญแล้ว และเป็นที่ยอมรับในสังคมโลก ใน การเจรจาติดต่อกันจะได้มีความเกรงใจไม่คิดเอาไว้เปรียบมากเกินไป

การเตรียมการเปิดประเทศ - การจัดอุปสรรคในการเปิดประเทศ

การจัดอุปสรรคในด้านภาษา ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยต้องประสบความลำบากในการติดต่อกับประเทศในยุโรปและอเมริกาเป็นอันมาก เพราะไม่มีคนไทยคนใดรู้ภาษาอังกฤษเลย และชาวตะวันตกก็ไม่มีครู้ภาษาไทย ในการเจรจาจึงต้องใช้ลั่มแปลภาษาไทยหรืออังกฤษ ออกเป็นภาษามลายูหรือโปรดักเกสเสียงก่อน ทำให้วัดถูประسنค์ของการเจรจาส่วนปลีกย่อยทั้งหลายมีทางคลาดเคลื่อนไปได้ เพราะความผิดพลาดโดยเจตนาและไม่เจตนาของลั่ม แต่เมื่อมารถึงสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ ภาษาจะไม่เป็นอุปสรรคกีต่อไป เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี เจ้านายและขุนนางรุ่นใหม่ที่มีหัวกว้างน้ำก็ได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษมาแล้วเป็นอย่างดี เช่นกัน

การขัดอุปสรรคในด้านประเพณีและทัศนคติของคนไทยและฝรั่ง ความไม่เข้าใจภาษาของกันและกันทำให้ทั้งคนไทยและฝรั่งตะวันตกไม่เข้าใจวัฒนธรรมประเพณี และความรู้สึกนิยมคิดของแต่ละฝ่ายด้วย ตัวอย่างเช่นความรู้สึกของ Crawford เมื่อเห็นคนไทยที่เป็นผู้นำอยแสดงความเคารพต่อผู้ใหญ่โดยเนพาต่องค์พระมหาภัตตริย์โดยการคลานเข้าไปหมอบกราบนั้น เป็นการเสื่อมเสียศักดิ์ศรีและนำความอับอายมาสู่คนที่ต้องทำเช่นนั้นยิ่งนัก ทั้งนี้ เพราะ Crawford ไม่เข้าใจระบบอาวุโสตามประเพณีของไทย เขายังกับเขียนวิจารณ์ประเพณีเช่นนี้ของไทยว่า แม้กระทั้งในอาณาจักรโรม ซึ่งถือว่าเต็มไปด้วยพราภรณ์ ก็ไม่มีประเพณีที่ก่อให้เกิดความอับอายอุดซูและเสื่อมเกียรติศรีเมื่อตนดังประเพณีหมอบกราบของไทยเลย (Not even Rome, fertile in a race of tyrants....even produced any degradation to compare with this ignominy)²² ส่วนฝ่ายคนไทยนั้นเล่ากีเห็นธรรมเนียมแสดงความเคารพของฝรั่งด้วยการยืนตรงเท้าชิดนั้น เห็นอกกับการยืนค้างหัวผู้ใหญ่ และเป็นการแสดงความไม่เคารพ "ไม่มีมาตรฐานและ/oหังเป็นที่สุด นอกจากนี้แล้ว ประเพณีที่ผู้ชายไม่นิยมสวมเสื้อแม้กระทั้งในเวลาข้าราชการซึ่งผู้ใหญ่เข้าเฝ้าพระมหาภัตตริย์นั้น ฝรั่งกีเห็นเป็นของป่าเสื่อนไม่มีอารยธรรม สิ่งเหล่านี้ประกอบกันทำให้ฝรั่งโดยเฉลียว อย่างยิ่งอังกฤษดูถูกคนไทยเห็นว่าเป็นชาติป่าเสื่อน เห็นได้จากความคิดของทูตอังกฤษคนหนึ่งคือ James Brooke มีความรู้สึกเกี่ยวกับคนเอเชียทั่วๆไป ซึ่งรวมทั้งคนไทยว่า คนเอเชียนั้นเป็นพวกด้อยความเจริญ และเหมาะสมแต่ที่จะปกครองตนเองภายใต้การนำของชาวยุโรปเท่านั้น (...he considered all Asiatics with whom he had to deal as inferior and only fit to govern themselves under European guidance)²³ เมื่อท่าทีของฝรั่งเป็นเช่นนี้ คนไทยในสมัยรัตนโกสินธ์ตอนต้นก็ยังมีความรังเกียจและหวาดระแวงชาวต่างชาติ ฉะนั้นรัฐบาลไทยจึงหลีกเลี่ยงการทำสัญญา เพื่อพยายามกันอธิบพลของฝรั่งตะวันตกให้พ้นไปจากเมืองไทย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพิจารณาเห็นแล้วว่า "ไทยจะหลีกเลี่ยงการเปิดประเทศต้อนรับฝรั่งตะวันตกไปไม่ได้อีก จึงควรที่จะล้มเลิกประเพณีของฝ่ายไทยที่จะทำให้ฝรั่งมีความคิดดูถูกคนไทยเสียบ้าง ทรงเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อขึ้นเสวยราชย์ ที่เดียว นอกจากจะทรงอนุญาตให้ชาวต่างชาติเข้าเฝ้าพระองค์ได้ในพิธีบรมราชาภิเศก

ซึ่งไม่เคยปรากฏว่า พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ เคยอนุญาตเช่นนี้แล้ว (นอกจากจะโปรดฯให้เข้าเฝ้าแล้ว ยังพระราชทานอาหารเลี้ยงแก่ชาวต่างประเทศและแขกของที่ราชลีก อีกด้วย)²⁴ ยังทรงประกาศให้ชาวต่างประเทศทราบทั่วทั่วว่า ในการเข้าเฝ้าชาวต่างประเทศ จะแสดงความเคารพพระองค์ได้ตามแบบธรรมเนียมความนิยมของพวกราช เช่น ฝรั่งก็ให้ยืนตรงถวายค่านับได้ มิให้ข้าราชการไทยไปบังคับให้พวคนี้ต้องหมอบกราบเหมือนดังที่เคยปฏิบัติต่อพวกราชฝรั่งที่มาเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ อีกเป็นอันขาด ส่วนคนไทยนั้นก็คงให้หมอบกราบไปตามเดิม และเพื่อมิให้ชาวต่างประเทศดูถูกข้าราชการไทยที่ไม่สามารถเสื้อว่าเป็นคนป่าเก่า จึงทรงออกประกาศให้ข้าราชการไทยสวมเสื้อในเวลาเข้าเฝ้าทุกคน โดยทรงให้เหตุผลว่า “ดูคนที่ไม่สามารถเสื้อเหมือนเปลี่ยนกาย ร่างกายจะเป็นเกลี้ยงกลากก็ดี เหงื่อออ กมากก็ดี โสโคร กนัก ประเทศอื่น ๆ ที่เป็นประเทศใหญ่เขาก็สวมเสื้อหมอดทุกภาษา เว้นเสียแต่ละวัฒนาชาติ ที่ไม่ได้บริโภคผ้าผ่อน เป็นมนุษย์อย่างตัว ก็ประเทศสยามนี้ก็เป็นประเทศใหญ่ รูปแบบธรรมเนียมมากอยู่แล้ว ไม่ควรจะถือเอาอย่างโบราณที่เป็นชาวป่าแท้ก่อน ขอท่านทั้งหลายจะสวมเสื้อเข้ามาในที่เฝ้าจงทุกคน”²⁵

การขัดอุปสรรคหนึ่งของการค้าขายกับฝรั่งตะวันตก ปรากฏว่าในการค้าขายกับฝรั่งนั้น ผลประโยชน์ของไทยกับฝรั่งนั้นอยู่หลักประการ ทำให้อุปสรรคในการขยายการค้าและมีเมืองที่ดีต่อภัยชั่น ฝรั่งต้องการให้รัฐบาลไทยถอนตัวออกจาก การค้าทั้งหมด รัฐบาลไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาฯแล้ว เคยผูกขาดการค้าสินค้าหลักประเภทโดยให้พระคลังสินค้าเป็นผู้ดำเนินการ ทำให้สินค้าออกที่ฝรั่งต้องการมีราคาสูง และสินค้าเข้าที่นำมาขายถูกกว่าราคากลาง โดยพระคลังสินค้า ฝรั่งจึงต้องการติดต่อค้าขายอย่างเสรีกับราชอาณาจักรโดยตรง แต่ถ้ารัฐบาลไทยยอมทำตามความประสงค์อันนี้ของฝรั่งค่าต่างชาติ รัฐบาลและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของไทย ซึ่งไม่มีเงินเดือนประจำต้องดำเนินการค้าเพื่อหารายได้แน่น ก็ต้องขาดรายได้ที่จะนำมาใช้จ่ายในการป้องกันและบำรุงประเทศเป็นอย่างมาก รัฐบาลไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 เดຍยอมทำสัญญากับอังกฤษและอเมริกา (คือสัญญาที่ทำกับเบอร์นี่ และนายเอ็ดมันต์โรเบิร์ตส์) อนุมัติให้ฟื้นค้าจากประเทศทั้งสองค้าขายโดยตรงกับราชอาณาจักรได้ ปรากฏว่ารายได้รัฐบาลตกต่ำลงอย่างมาก many รัฐบาลจึงต้องแก้ไขโดยวิธีให้เอกสารผูกขาดภาษี และแต่งกองเรือพาณิชย์ออกค้าขายยังต่างประเทศเพิ่มขึ้น พื้นค้าอังกฤษและอเมริกามีเพิ่มมากได้ร่องเรียนไปยังรัฐบาลของตนว่า ไทยจะเมิดสัญญา James Brooke ทูตอังกฤษที่รัฐบาล

สั่งมาแก้สัญญาถึงกันญี่ไทยว่า ถ้าไม่ยุติการละเมิดสัญญาแล้ว จะทำให้เกิดสังคมาระหว่างไทยกับอังกฤษเหมือนกับที่เกิดในประเทศจีนมาก่อน นอกจากเรื่องการผูกขาดการค้าี้แล้ว พ่อค้าต่างชาติยังไม่พอใจที่ไทยเก็บภาษีปากเรือสูงและไม่ยอมขายข้าวเป็นสินค้าออก อังกฤษต้องการข้าวจากไทยมากเพื่อใช้เป็นเสบียงอาหารสำหรับคนอังกฤษในอินเดีย แต่ข้าวเป็นอาหารหลักของไทย รัฐบาลจึงจำเป็นต้องกักตุนไว้ใช้ในประเทศ อังกฤษต้องการนำผ้าในมาขายในไทยเหมือนกับที่นำไปขายในจีน เพื่อแลกเอาสินค้าอื่น ๆ จากไทยออกไป และผ้าเป็นของมีพิมพ์สร้างรายจากการปักน้ำทำลายสุขภาพและศีลธรรมของประชาชน พระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลของราชวงศ์จักรีจึงพยายามกำจัดผ้าไปให้พ้นอาณาเขต การที่อังกฤษพยายามขัดเยียดนำผ้าเข้ามาขายอีกไทยจึงต้องขัดขวาง นอกจากเรื่องสินค้าเช่นนี้แล้ว รัฐบาลต่างประเทศยังเป็นห่วงประชาชนของตนที่เข้ามาค้าขายในไทย เพราะเห็นว่าภูมายาของไทยยังล้าสมัยเกรงว่าพ่อค้าจะไม่ได้รับความยุติธรรมเมื่อเกิดมีคดีกับคนไทย จึงต้องการที่จะเข้ามายึดสิทธิ์ภูมายาในประเทศไทย คือ ให้กงสุลที่เป็นผู้แทนของรัฐบาลต่างชาติมีสิทธิ์ตัดสินคดีที่เกิดขึ้นระหว่างคนไทยและคนไทยในบังคับของชาตินั้น โดยใช้กฎหมายของชาติดน แทนที่จะให้ผู้พิพากษาไทยเป็นคนตัดสินโดยกฎหมายไทย รัฐบาลไทยจึงไม่ยอมเพราะจะทำให้เสียเอกสารทางการค้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงพิจารณาถึงข้อขัดแย้งต่าง ๆ นื้อย่างละเอียด ทรงเห็นว่า ถึงเวลาแล้วที่ไทยจะต้องยอมเสียผลประโยชน์ในด้านการค้าเพื่อแลกกับเอกสารของประเทศ ดังนั้นมีการอนุมัติของราษฎร์แล้วไม่นาน จึงทรงออกประกาศยอมลดภาษีปากเรือหรือภาษีเบigr่องชีงเก็บจากเรือสินค้าต่างชาติจากวันละ 1700 บาท มาเป็นว่าวะ 1000 บาท ประกาศข้อนี้ทำให้พ่อค้าต่างชาติพากันเดินเดินเป็นอย่างมาก²⁶ ต่อมาทรงประกาศให้ข้าวเป็นสินค้าออกของไทยได้ การตัดสินพระทัยข้อนี้ของพระองค์ทำให้โฆษณาการค้าขายของไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากภายในเวลาเพียงสองสามปี คือทำให้ข้าวกล้ายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของประเทศไทยจนทุกวันนี้ นอกจากนั้นยังประกาศยอมให้พ่อค้าต่างชาตินำผ้าเข้ามาขายได้ในเมืองไทย แต่มีข้อแม่ให้ขายกับรัฐบาลโดยตรง และหากรัฐบาลต่างชาติต้องการเข้ามาตั้งสถานกงสุลในประเทศไทย พระองค์ก็ไม่ขัดข้อง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงทำให้ฝ่ายไทยเป็นฝ่ายเสนอให้สิทธิ์และความสะดวกต่าง ๆ ในการค้ากับต่างชาติเสียเอง ซึ่งย่อมจะมีเกียรติยศกว่าการที่จำต้องให้พระภูมีบังคับจากต่างชาติ เพราะแสดงว่าไทยมีเสรีภาพอย่างเต็มที่ที่จะ

กำหนดนโยบายของประเทศโดยมิได้อัญใจต่ออิทธิพลของชาติด้วย มีศักดิ์ครึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ อีกประการหนึ่ง ยังเป็นการให้คนไทยโดยเฉพาะพวกเจ้านายและขุนนางที่จะต้องสูญเสียผลประโยชน์ไปอย่างมาก many ได้เตรียมตัวรับสภาพความเปลี่ยนแปลงต่างๆ อันจะเกิดจากการเปิดประเทศเสียแต่เนื่องๆ ด้วย ก่อนที่จะมีการทำสัญญาใดๆ กับต่างชาติเป็นทางการ

เมื่อได้ข้อต่อสัมภาษณ์ในการเจรจา กับต่างชาติไปบ้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงเห็นว่าไทยพร้อมที่จะเปิดการเจรจาทำสัญญากับ邦มหาอำนาจตะวันตก จึงทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงพันตรี บัตเตอร์เวิธ (Major Butterworth) ข้าหลวงอังกฤษประจำปีนั้นเพื่อขอให้ช่วยบอกต่อไปยัง Sir James Brooke ด้วยว่า พระมหาภัตตริย์พระองค์ใหม่ของไทยพร้อมแล้วที่จะเจรจาแก้ไขสัญญามาตรีและการค้ากับอังกฤษ จะเห็นได้ว่า ภายในระยะเวลาเพียง 1 ปีที่ได้ขึ้นครองราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ได้ทรงปฏิรูปนโยบายต่างประเทศของไทยโดยสิ้นเชิง คือแทนที่จะให้ฝ่ายฝรั่งเข้ามาขอแแงบบังคับทำสัญญากับไทย ไทยกลับเป็นฝ่ายเชื้อเชิญให้ฝรั่งเข้ามาทำสัญญาระหว่างสองประเทศ ซึ่งนี้ของพระองค์ย่อมก่อให้เกิดความไม่พอใจของคนส่วนใหญ่ในหมู่ข้าราชการหัวก้าวของไทยซึ่งเป็นฝ่ายข้างมากในเวลาดังนั้นเป็นอย่างมาก เพราะพวานี้จะต้องเป็นฝ่ายเสียผลประโยชน์ไปไม่น้อยจากการเปิดประเทศ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ไม่ทรงยอมเปลี่ยนนโยบายหรือหักหอกอย่างไรก็ตามที่ประการใด นาทหลังอเมริกันที่อยู่ในเมืองไทยในเวลาดังนั้น ได้กล่าวถึงความนึกคิดของเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นพวกหัวก้าวว่า พวานี้คิดว่า นโยบายที่จะขยายการค้ากับต่างประเทศในประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศเล็กๆ ที่ยากจนที่ไม่สามารถแม่แต่จะหาสินค้ามาใส่เรือได้ถึง 5 ลำในช่วงปีหนึ่งๆ นั้น เป็นนโยบายที่น่าขัน พวานี้ยังกล่าวเป็นอันมากว่า นโยบายเปิดประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะทำให้ไทยต้องสูญเสียเอกสารชั้นสุด (We recollect well, that the Great Council ever, ridiculed the idea of making provision for any great extension of trade in a country so poor that it had scarcely been able to find merchandise to fill five merchant ship annually....There were those among the royal councillors we remember, who seriously feared that His Majesty, in his great zeal for freer intercourse with Europe, would unwittingly break down the bulwarks of his own Kingdom)²⁷

2. ความสัมพันธ์กับอังกฤษ

การทำสัญญาภัยอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ในตอนปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐบาลอังกฤษตัดสินใจให้นโยบาย “เรือปืน” กับไทยเพื่อบังคับให้ไทยเปิดประเทศแต่เมื่อมีการเปลี่ยนแผ่นดิน และทราบว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ของไทย คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีนโยบายต่างประเทศแบบใหม่ ที่ไม่รังเกียจการติดต่อกับฝรั่ง อังกฤษก็ให้ระงับนโยบายเรือปืนไว้ชั่วคราวและจะลองส่งทูตมาเจรจาโดยสันติกำบังไทยอีกครั้ง จึงนับว่าการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และนโยบายของพระองค์ช่วยประเทศไทยให้พ้นหายนี้ได้อย่างทันท่วงที่ เดิมที่รัฐบาลอังกฤษต้องการให้เซอร์เจมส์ บรูกเป็นทูตเข้ามาเจรจาอีก แต่ปรากฏว่าสุขภาพของบรูกไม่ดี และต้องวุ่นวายกับการปราบกบฏในราواค อังกฤษจึงต้องเลื่อนกำหนดการส่งทูตเข้ามา และในที่สุด ก็เปลี่ยนตัวทูตใหม่ คือ แต่ตั้งให้เซอร์จอห์น เบาริง (Sir John Bowring) ซึ่งเป็นผู้ตรวจการค้าของอังกฤษในช่องกงเข้ามาเป็นทูตแทน เบาริงนี้ยังได้รับการแต่งตั้งโดยตรงจากพระราชินีวิคตอเรียของอังกฤษนับเป็นครั้งแรกที่ทูตอังกฤษจากราชสำนักในลอนדוןจะเดินทางเข้ามาในไทย แต่ก่อนทูตอังกฤษเป็นเพียงผู้แทนของอุปราชอังกฤษที่อินเดีย หรืออย่างมากก็ผู้แทนของรัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษ คราวนี้รัฐบาลไทยจึงยินดีว่า อังกฤษให้เกียรติแก่พระมหากษัตริย์ไทย โดยแต่งทูตที่เป็นผู้แทนของพระราชินีอังกฤษเข้ามาเองช่วยให้การเจรจาราบรื่นขึ้นอีกเป็นอันมาก

ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2397 เบาริง ได้มีจดหมายมายังรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ แจ้งให้ไทยทราบล่วงหน้าถึงการมาของตน ทั้งๆ ที่ทราบว่าไทยเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศแล้ว เบาริงก็ยังมิวายอวดถึงความอ่อน懦ของอังกฤษในทะเลจีน เพื่อให้ไทยเกรงกลัวไม่กล้าบิดพรี้อีก แต่เบาริงก็ได้กำชับว่า อังกฤษไม่ประสงค์จะใช้อานาจกับไทยแต่อย่างใด อังกฤษจะเอารื้นมาแต่น้อยลง จะนั่งขอให้ไทยอย่าเข้าใจผิดว่าการที่เอารื้นมาอย่างนั้น เป็นพระอังกฤษไม่มีอำนาจ แล้วเลยบิดพรี้ไม่ยอมทำสัญญากับอังกฤษ²⁸

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้รับสารฉบับนี้ ได้ทรงรื้อให้ข้าราชการไทยที่ยังไม่เห็นด้วยกับนโยบายของพระองค์เห็นว่า ถึงเวลาแล้วที่ไทยจำเป็นจะต้องยอมรับอำนาจอังกฤษ และยอมทำสัญญากับอังกฤษ หากปฏิเสธอีก อังกฤษจะใช้กำลังจัดการกับไทยและผลลัพธ์คงคล้ายคลึงกับที่จีนและพม่าประสบมาแล้ว ความเข้าพระทัยของ

พระองค์เข่นนี้เป็นการถูกต้องอย่างยิ่ง เพราะเบริงเองก็คิดไว้ก่อนแล้วว่า หากไทยยอมทำสัญญาดีไป แต่ถ้าไม่ยอมแล้วละก็ เบริงจะไม่รอช้าต่อไปแล้ว แต่จะกลับมาเมืองไทยอีกที่ภายหลังที่เข้าได้เจรจาตกลงกับนายพลเรือฝรั่งเศส อเมริกา และอังกฤษ ซึ่งก็หมายความว่าอังกฤษจะใช้กำลังบังคับให้ไทยนั่นเอง (If I can get a treaty, well, if not, I will not consent to delay, but shall simply state I can not give more time to the object, but will return to Siam when I have consulted with my colleague of France and the United States, and the British admirals)²⁹

การเจรจาครั้งนี้จึงมีความสำคัญยิ่ง เพราะเท่ากับเป็นการชี้ขาดกรรมของประเทศไทยว่าจะดำเนินการเอกสารอย่างภาคภูมิต่อไปได้หรือไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงระมัดระวังในการเตรียมการเจรจาอย่างยิ่ง ต้องการที่จะทรงทราบถึงรายละเอียดของวัตถุประสงค์ของอังกฤษก่อนที่ตัวทูตจะเข้ามา จึงทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงเบริง ถามถึงรายละเอียดต่าง ๆ ของการเข้ามาเจรจาเพื่อที่ฝ่ายไทยจะได้เตรียมตัวอย่างถูกต้อง เมื่อมีการเจรจาจริง ๆ จะได้เข้าใจกันทั้งสองฝ่ายและตกลงกันได้รวดเร็วขึ้น เห็นได้ว่าความรู้ทางภาษาอังกฤษของพระองค์เป็นผลประโยชน์อย่างมหาศาลต่อชาติไทย เพราะทำให้พระองค์สามารถติดต่อโดยตรงกับทูตอังกฤษได้ โดยไม่ต้องใช้ล่าม สำนวนภาษาอังกฤษของพระองค์นั้นถึงแม้จะไม่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ทั้งหมด พระองค์ทรงเขียนขึ้นเอง โดยไม่มีพจนานุกรมเป็นคู่มือ แต่ก็มีความสะอาดสวยงาม กระชับกระชี้มและ明白คายดี³⁰ ต่อไปนี้จะได้คัดลอกสำนวนพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่มีไปถึงเซอร์จอห์น เบริง ในครั้งนี้เป็นตัวอย่าง “.....I am desirous therefore that your Excellency should write, and announce you Excellency's intention of visiting Siam, and determine a certain time for your arrival here....and also express the manner of, and the number of vessels and people that will accompany your visit, please let our officers of State be aware of the time of your Excellency's arrival here, in order that they will know without doubt and make proper preparations of receiving your Excellency and retenue with all suitable honors and respect, and also our officers of state knowing of your Excellency's intentions will be enabled to quell the fears of the people who are of various races and prevent exaggerated reports, because it is very seldom foreign vessels of war or steamers visit Siam.....”³¹

เซอร์จอห์น เบาริ่งเดินทางมาถึงประเทศไทยในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2398 โดย
เรือรบชื่อ แรตเลอร์ (Rattler) และเกรเชียน (Grecian) มีผู้ติดตามคนสำคัญคือนายแฮรี่
パーคส์ (Mr. Harry Parkes) อุปทูต และนายจอห์น ซี. เบาริ่ง (Mr. John C. Bowring) บุตรชาย
เซอร์จอห์น เบาริ่ง เป็นตรีทูต³² เมื่อมาถึงปากแม่น้ำกีดมีปัญหาขึ้นเรื่องหนึ่งคือ เบาริ่ง
ต้องการนำเรือแรตเลอร์ ซึ่งเป็นเรือรบให้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ และจอดไว้หน้าที่พักที่ทาง
รัฐบาลไทยเตรียมไว้รับทูต เพื่อทำการยิงสลุตเป็นเกียรติศักดิ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
ตามธรรมเนียมอังกฤษ แต่กว่าหมายไทยห้ามเรือรบต่างชาติเข้ามาจอดถึงกรุงเทพฯ คงให้
จอดแค่ปากน้ำเท่านั้น ที่ประชุมเสนาบดีจึงคำนึงถึงความปลอดภัยของเบาริ่ง และไม่ยอม
ให้ยิงสลุตด้วย เพราะเกรงว่าประชาชนจะตกใจ แต่เบาริ่งก็ยังจะทำความต้องการของตน
 เพราะมีจุดประสงค์สองประการคือ ประการแรกเขายังต้องการจะรู้ว่าในเวลาหนึ่งว่าราชการไทย
 กลุ่มหัวก้าวหรือหัวสมัยใหม่ที่มีอำนาจในการบริหารประเทศ ถ้ากลุ่มหัวใหม่มีอำนาจมาก
 กว่ากลุ่มหัวเก่า ไทยก็คงจะยอมให้เบาริ่งเข้าเรือไปจอดที่กรุงเทพฯ และยิงสลุตได้ อีก
 ประการหนึ่งคือ เบาริ่งต้องการให้การประกฎตัวของเรือรบแรตเตอร์ช่วยให้ฝ่ายไทยมีความ
 เกรงใจอังกฤษ และยอมทำสัญญา³³ ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงตัดสิน
 ปัญหาโดยมีพระราชหัตถเลขาเป็นการส่วนพระองค์ไปถึงเบาริ่ง อนุญาตให้เบาริ่งนำเรือ
 แรตเลอร์เข้ามาถึงกรุงเทพฯ และยิงสลุตได้ตามธรรมเนียมอังกฤษ โดยพระองค์จะทรง
 ออกประกาศล่วงหน้าให้ประชาชนทราบเหตุผลจะได้ไม่ตื่นตกใจว่าอังกฤษอาเรือเป็นมาสิ่ง
 กรุงเทพฯ³⁴ เบาริ่งจึงทราบได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งมีนโยบายเปิดประเทศ
 ประเทศไทยและชุนนานงหัวสมัยใหม่ที่มีนโยบายเดียวกับพระองค์เป็นฝ่ายที่มีอำนาจเด็ดขาด
 ในการกำหนดนโยบายของประเทศไทยในเวลานั้น

เมื่อเบาริ่งมาถึงกรุงเทพฯ เข้าพอใจกับการต้อนรับของฝ่ายไทยมาก พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าฯ "ได้ทรงศึกษาพิธีการรับทูตในสมัยพระนารายณ์เมหาราช แล้วก็ทรง
 ให้ไทยจัดการต้อนรับเบาริ่งเหมือนเมื่อครั้งสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เพื่อเป็นการให้เกียรติยศ
 แก่เบาริ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดฯ ให้เบาริ่งเข้าเฝ้าอย่างไม่เป็นทางการ
 ก่อนที่จะเปิดการเจรจา และก่อนที่ขัตติย์ต้อนรับเป็นทางการ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
 "ได้ทรงแต่งตั้งกรรมการฝ่ายไทยเพื่อทำหน้าที่เจรจากับเบาริ่ง ประกอบด้วยเจ้านายและชุนนานง
 ดังนี้ พระเจ้าไนองยาเชอกรัมหลวงวงศานิษฐ์ ทำหน้าที่เป็นผู้แทนพระบาทสมเด็จ
 พระจอมเกล้าฯ ในการเจรจา สมเด็จเจ้าพระยานรนมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค เรียก

กันทั่วไปว่าสมเด็จองค์ใหญ่ ประภูมิในพงศาวดารรัชกาลที่ 4 ว่า “ได้เป็นผู้สำเร็จราชการ หัวเมืองปักช์ได้ฝ่ายเหนือทั้ง 4 ทิศ เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดฯ สถาปนาให้ดำรงตำแหน่งหน้าที่เพื่อตอบแทนความดีความชอบที่ได้เคยปฏิบัติราชการดีเด่นมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 2 ส่วนการบริหารงานจริง ๆ คงเป็นหน้าที่ของสมุหกลาโหม สมุหนายก เพราะสมเด็จองค์ใหญ่ในเวลานั้นก็ชราภาพมากแล้ว) กรรมการอึกผู้หนึ่งคือ สมเด็จเจ้าพระยา บรมมหาพิชัยชาติ (สมเด็จองค์น้อย เป็นน้องชายสมเด็จองค์ใหญ่ เป็นผู้สำเร็จราชการ ในพระนคร) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (บุตรชายคนโตของสมเด็จองค์ใหญ่) ว่าที่สมุหกลาโหม และเจ้าพระยาทิพากวงศ์ เจ้ากรมพระคลัง³⁵ คณะกรรมการชุดนี้ ส่วนใหญ่สนับสนุนนโยบายเบ็ดเตล็ดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (ยกเว้นสมเด็จองค์น้อยที่ยังมีความคิดแบบเดิมอยู่)

การเจรจาอันสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ “ได้เริ่มขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2398 เบาริงได้ยื่นข้อเสนอให้ไทยพิจารณา 12 ข้อ มีความสำคัญตั้งนี้³⁶

ข้อ 1. ประเทศไทยและอังกฤษจะมีไมตรีที่ดีต่อกัน รัฐบาลไทยจะให้ความคุ้มครองและช่วยเหลือให้ความสะดวกทุก ๆ ประการ แก่คนในบังคับอังกฤษที่เข้ามาค้าขาย และตั้งหลักแหล่งในประเทศไทย และรัฐบาลอังกฤษจะให้ความคุ้มครองและความสะดวกแก่คนไทยที่ไปค้าขายในอังกฤษเช่นกัน ข้อนี้คณะกรรมการฝ่ายไทยตกลงยอมรับโดยไม่มีปัญหา

ข้อ 2. อังกฤษเสนอขอตั้งสถานกงสุลในกรุงเทพฯ และขอมีสิทธิสภาพนอกราชอาณาเขตในประเทศไทย ข้อเสนอนี้ทำให้คณะกรรมการไทยต้องพิจารณาอยุ่นาน ทั้ง ๆ ที่ไทยได้เตรียมตัวและรู้ความประسنของอังกฤษมาก่อนแล้ว ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับข้อเสนออันนี้เป็นอย่างมากคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่าที่สมุหกลาโหม เพราะเกรงว่าถ้าไทยยอมให้อังกฤษชาติหนึ่งแล้ว มหาอำนาจจีน ๆ ในยุโรปจะพากันขอสิทธินี้เช่นเดียวกับอังกฤษบ้าง และจะเป็นปัญหาต่อไทยอย่างมากในอนาคต³⁷ ในที่สุดภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไดทรงคึกคื้นจึงอำนวยหน้าที่ของกงสุลโดยละเอียดอึกครั้งหนึ่ง ก็ตัดสินพระทัยยอมให้อังกฤษเข้ามาตั้งสถานกงสุลในไทยได้ แต่มีข้อแม้ว่า อังกฤษจะต้องสัญญาว่าจะพิจารณาเลือกแต่บุคคลที่มีความประพฤติดีมาเป็นกงสุล และจะมีกงสุลได้ภายในหลังที่มีเรืออังกฤษเข้ามาค้าขายในไทยแล้ว 10 ลำขึ้นไป นับแต่ได้ทำสัญญากัน³⁸

ข้อ 3. คนไทยที่ไปทำงานกับคนอังกฤษ หากทำผิดกฎหมายไทยและต้องการหนีไปอยู่กับคนอังกฤษ ทางกองสุลังกฤษจะสอบสวน ถ้าเห็นว่าคนไทยนั้นทำผิดจริงจะนำตัวส่งให้รัฐบาลไทยลงโทษ และรัฐบาลไทยจะต้องปฏิบัติเช่นนี้ต่อกันในบังคับอังกฤษด้วย ข้อนี้ไทยยอมรับโดยไม่เป็นปัญหา

ข้อ 4. อังกฤษเสนอให้คุณในบังคับอังกฤษ มีสิทธิเข้ามาตั้งบ้านเรือนและซื้อที่ดินได้ในเมืองไทย ข้อนี้กรรมการไทยต้องพิจารณาอยู่นานเช่นกัน ในที่สุดก็ยอมให้คุณในบังคับอังกฤษเข้ามาเช่าที่ดินและสร้างบ้านเรือนอยู่ได้ แต่บริเวณที่จะตั้งบ้านเรือนนั้นจะต้องอยู่โดยรอบพวนครภัยในระยะทางที่จะเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ได้ภายใน 24 ชั่วโมง โดยทางเรือแจว ส่วนคนในบังคับอังกฤษที่จะซื้อที่ดินได้นั้นต้องอยู่ในเมืองไทยมาแล้วเป็นเวลาสิบปีขึ้นไป และจะซื้อที่ดินได้ไม่เกินกว่า 4 ไมล์จากกรุงเทพฯ

ข้อ 5. คนในบังคับอังกฤษที่จะเข้ามาอยู่ในเมืองไทยจะต้องไปจดทะเบียนเป็นหลักฐานไว้ที่ กงสุล และจะเดินทางออกไปนอกเขตที่กำหนดไว้ในสัญญาไม่ได้ถ้าไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลไทย

ข้อ 6. คนในบังคับอังกฤษที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย จะได้รับอนุญาตให้นับถือศาสนาและปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาได้อย่างเสรี และมีสิทธิสร้างโบสถ์ตามศาสนาของตนในเขตที่รัฐบาลไทยจะอนุมัติให้ และรัฐบาลไทยจะอนุญาตให้คุณไทยมาทำงานกับคนอังกฤษได้ ข้อนี้รัฐบาลไทยยอมตกลงโดยดี

ข้อ 7. อังกฤษเสนอให้เรื่องบังคับอังกฤษจะอดได้ที่กรุงเทพฯ ข้อนี้ในขั้นต้นกรรมการไทยไม่ยอมตกลง เพราะเป็นการคุกคามต่อความปลอดภัยของประเทศมากเกินไป แต่ในที่สุดก็ตกลงยอมซ้อมกันได้ว่า เรื่องบังคับอังกฤษจะมาจอดได้แค่ปากน้ำ เว้นไว้แต่รัฐบาลไทยจะอนุญาตให้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ได้ในกรณีพิเศษ เช่นเรื่องนั้นต้องได้รับการซ้อม เช่น

ข้อ 8. เป็นข้อเสนอเกี่ยวกับการค้าขาย อังกฤษเสนอให้ยกเลิกภาษีปากเรือและภาษีอื่น ๆ ทั้งหมด ให้รัฐบาลไทยเก็บเพียงภาษีสินค้าเข้า แล้วภาษีสินค้าออกเท่านั้นภาษีสินค้าเข้าให้เก็บได้ในอัตรา้อยละสาม และขาออกให้เก็บร้อยละหนึ่ง อังกฤษเสนอให้พ่อค้าอังกฤษได้ติดต่อซื้อขายกับราชภัฏโดยตรง โดยมีให้รัฐบาลแทรกแซงโดยประการใด ๆ ซึ่งมีผลเท่ากับให้ยกเลิกระบบผูกขาดการค้าโดยพระคสังสินค้าและการให้เอกชนรับผู้ค้าภาษีสินค้าชนิดต่าง ๆ อังกฤษจะนำผู้นั้นเข้ามาขายได้ และไทยจะต้องยอมให้ข้าวเป็นสินค้าออกข้อเสนอ ข้อ 8 นี้ ทำให้กรรมการฝ่ายไทยต้องปรึกษากันอยู่หลายตลบ และมีความเห็น

แต่ก็แยกเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายสมเด็จองค์น้อยที่ไม่เห็นกับข้อเสนอของอังกฤษและคัดค้านข้อเสนออีกฝ่ายหนึ่ง และฝ่ายเจ้าพระยาครีสตุริวงศ์ที่เห็นว่าควรให้อังกฤษเข้ามาค้าขายโดยเสรีอีกฝ่ายหนึ่ง เจ้าพระยาครีสตุริวงศ์มีความเห็นว่า การค้าแบบเสรีจะเป็นผลดีแก่ทุกฝ่าย คือทำให้ทั้งรัฐบาลไทย พ่อค้าอังกฤษและประชาชนไทยมีเศรษฐกิจดีขึ้น³⁹ ซึ่งก็ตรงกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในที่สุดไทยก็ยอมตกลงตามข้อเสนอของอังกฤษ แต่มีข้อแม้ว่า ในการนำผู้คนเข้ามาขาย อังกฤษต้องเข้ามาติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลไทยเท่านั้น และไทยมีสิทธิที่จะระงับการส่งข้าวเป็นสินค้าออกได้ในเวลาที่เกิดข่าวภัยมากแหง

ข้อ 9. เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยและกงสุลของอังกฤษจะเป็นผู้รับผิดชอบดูแลให้คนในบังคับแต่ละฝ่ายปฏิบัติตามกฎหมายบังคับในสัญญาฉบับนี้

ข้อ 10. สิทธิพิเศษใด ๆ ที่รัฐบาลไทยเคยให้และจะให้แก่คนของชาติอื่น ๆ รัฐบาลอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษย่อมได้รับสิทธินั้น ๆ ด้วย

ข้อ 11. เมื่อเวลาล่วงไปแล้ว 10 ปี นับแต่ที่ได้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันของสนธิสัญญาฉบับนี้แล้ว หากอังกฤษหรือไทยมีความประสงค์จะแก้ไขหรือเพิ่มเติมข้อความในสัญญานี้แล้ว ทั้งสองฝ่ายจะแต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาไว้ร่วมกันอีกครั้ง

ข้อ 12. สัญญานี้มีผลบังคับใช้นับแต่ที่ได้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันซึ่งจะมีขึ้นภายในหนึ่งปีนับจากที่ได้ตกลงทำสัญญากัน

นอกจากสนธิสัญญามิตรนี้แล้วยังมีสัญญาทางการค้าซึ่งเกี่ยวกับข้อบังคับปลิกย่อย ๆ อื่นที่พ่อค้าต้องปฏิบัติเมื่อเข้ามาค้าขายในประเทศไทย และการกำหนดอัตราภาษีสินค้าของของสินค้าประเภทต่าง ๆ

ในที่สุดเมื่อได้พิจารณาข้อสัญญาทุกข้อนี้ ฝ่ายไทยก็ตกลงทำสัญญา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงลงพระนามในสัญญานี้ในวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2398 รวมเวลาที่ใช้ในการเจรจาทั้งหมดเพียง 9 วัน ซึ่งนับว่าเป็นระยะเวลาอันสั้นที่สุดนับแต่มีการเจรจาทำสัญญาระหว่างรัฐบาลไทยกับต่างประเทศมา เบาริงดีจิมา ก เขาก็อ้างว่าเป็นผลสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของเรา ถึงกับอุทานว่า ความรวดเร็วทันอกหันใจเช่นนี้ เขาเชื่อว่าไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในราชสำนักเอเชียอื่น ๆ ⁴⁰ ต่อมาอีก 1 ปี คือในวันที่ 1 เมษายน 2399 ได้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันระหว่างประเทศไทยทั้งสอง สัญญาก็มีผลบังคับใช้ตั้งแต่นั้น

ผลของการทำสันธิสัญญา กับ อังกฤษ ในปี 2398

ผลดีทางด้านการเมือง สนธิสัญญานี้มีความสำคัญต่อเอกราชของประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ไทยมีนโยบายเปิดประเทศออกต้อนรับการคิดต่อค้าข่ายของชาวอังกฤษ ไทยเปิดโอกาสให้ฟื้นค้าอังกฤษเข้ามาค้าขายได้อย่างเสรี ให้อังกฤษมาตั้งสถานกงสุลและมีสิทธิ์สภาพนอกราชอาณาเขตในไทย ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษที่ดีขึ้นมากในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 จนอังกฤษตัดสินใจใช้นโยบายส่งเรือรบเข้ามายึบบังคับไทยให้ยอมเจรจาตนนั้น กลับกลายมาเป็นความสัมพันธ์ที่ดีและสนิทสนมต่อกัน อังกฤษเลิกใช้นโยบายเรือปืนกับไทย เพราะเห็นว่าไม่จำเป็น นับว่านโยบายต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่ยอมเปิดประเทศเสียเอง ยอมเสียงต่อการสัญญาเสียผลประโยชน์ทางการค้า และยอมเสียเอกราชทางการค้านั้น ได้ช่วยให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการคุกคามและยึดครองของอังกฤษได้ทันท่วงที และสามารถรักษาเอกราชของประเทศไทยไว้ได้ตลอดรอดฝั่ง

สนธิสัญญานี้ ชี้ว่าสิทธิพิเศษและผลประโยชน์ทางการค้าแก่อังกฤษอย่างมากมายนั้น สามารถเรียกร้องความสนใจจากรัฐบาลของประเทศไทยอีกครั้ง ณ ในยุโรปและอเมริกาในเวลาอันรวดเร็ว รัฐบาลเหล่านั้นได้พากันเข้ามาติดต่อขอทำสัญญากับไทยบ้าง ประเทศไทยจึงได้ทำสัญญากับไม่ตีและ การค้ากับประเทศต่างๆ ในยุโรป และอเมริกาอีกมากมายเป็นประวัติการณ์ โดยใช้สัญญาที่ทำกับอังกฤษ พ.ศ. 2398 เป็นหลักดังนี้

พ.ศ. 2399 ทำสัญญากับ ประเทศสหราชอาณาจักร ประจำชิบดีสหราช ส่งนายเทาว์เซ่นต์ แฮร์ริส (Townsend Harris) เข้ามายึดทุก

พ.ศ. 2399 ทำสัญญากับ ประเทศฟรังเศส จักรพรรดินโปเลียนที่ 3 แห่งฟรังเศส ส่งนายมองติญญ์ (Monsieur Montigny) มาเป็นทูต

พ.ศ. 2401 ทำสัญญากับประเทศเดนมาร์ค

พ.ศ. 2401 ทำสัญญากับสันนิบาตแฮนซีเอติก (Hanseatic Leagues)

พ.ศ. 2401 ทำสัญญากับโปรตุเกส

พ.ศ. 2403 ทำสัญญากับชอแลนดา

พ.ศ. 2403 ทำสัญญากับปรัสเซีย

นอกจากนี้ รัฐบาลไทยยังได้แต่งตั้งให้เซอร์จอนห์ เบาริ่ง เป็นผู้แทนในการเจรจาทำสัญญากับเบลเยียม อิตาลี นอร์เวย์ และสวีเดน อีกด้วย

นับว่าเป็นการเปิดศักราชใหม่ของการติดต่อกับต่างประเทศ ไทยมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรปและอเมริกาอย่างกว้างขวาง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปยังประมุขของประเทศไทยเหล่านี้อยู่เนื่อง ๆ และประมุขของประเทศไทยทั้งหลายในยุโรปและอเมริกามีساส์นเข้ามา妄หาญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เช่นกัน การที่ไทยมีความสัมพันธ์อันดีกับประเทศไทยทำให้ทางตะวันตกอย่างมากเช่นนี้ แทนที่จะยอมให้เฉพาะแต่องคุณเข้ามาติดต่อเพียงประเทศเดียวเป็นผลดีต่อกำลังเศรษฐกิจของประเทศไทยเป็นอย่างมาก ความก่อการล้วงที่ว่าอังกฤษจะเข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยอย่างมากจนเป็นอันตรายต่อเอกราชของไทยได้นั้นก็น้อยลงไป เผร้าไทยยังมีความหวังว่า หากอังกฤษจะคิดรุกรานไทยโดยประการใด ๆ แล้ว อังกฤษจะต้องเกรงใจประเทศไทยทำให้ทางตะวันตกยินดี ที่เข้ามามีผลประโยชน์ในประเทศไทย และประเทศไทยเหล่านี้อาจช่วยให้ไทยป้องกันประเทศเพื่อนบ้านได้เป็นการป้องกันผลประโยชน์ของตนเองด้วย

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงวิจารณ์ถึงผลของการทำสนธิสัญญา กับอังกฤษและประเทศไทยอื่นทางตะวันตกว่า นโยบายเช่นนี้ช่วยให้ไทยดำรงรักษาความเป็นเอกราชไว้ได้ ซึ่งวัตถุประสงค์ข้อนี้เป็นข้อสำคัญที่สุด ยิ่งกว่าผลประโยชน์ในตัวอื่น ๆ ทั้งสิ้น⁴¹ และนักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันผู้มีชื่อเสียงเช่น D.G.E. Hall "ได้กล่าวว่าไม่เป็นการเกินความจริงเลยที่จะกล่าวว่า ประเทศไทยเป็นหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สามารถรักษาเอกราชของประเทศไทยไว้ได้ในขณะที่ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียอาคเนย์ ต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของมหาอำนาจในยุโรป (It is perhaps not too much to say that Siam owed to Mongkut more than anyone else the fact that she preserved her independence when by the end of the nineteenth century all the other states of South – East Asia had come under European control)"⁴²

ผลดีทางด้านเศรษฐกิจ สนธิสัญญาที่ไทยทำกับอังกฤษและประเทศไทยอื่น ๆ ทางตะวันตกเปลี่ยนโฉมหน้าทางเศรษฐกิจของไทยอย่างใหญ่หลวง การค้าแบบเสรีทำให้มีพ่อค้าต่างชาติเข้ามาติดต่อมากมาย ภายในระยะเวลาไม่ถึง 5 ปี นับจากที่ได้ทำสัญญา ก็มีเรือต่างชาติเข้ามาในไทยถึงปีละ 300 - 400 ลำ (ซึ่งก่อนหน้านั้นมีเพียงปีละ 10 - 12 ลำ) ทำให้ไทยมีรายได้หลังให้แลกเข้าประเทศถึงปีละหลายล้านดอลลาร์⁴³ ข้าราชการไทยหัวเก่าที่เคยคิดว่า

ประเทศไทยเป็นประเทศเล็กๆ ก่อนมีทรัพยากร้อย จะส่งออกเป็นสินค้าได้ไม่เกินปีละ 10 ลำเรือ และเคยคิดเยาะหยันนโยบายเบ็ดประเทศไทยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้น ถึงกับตกลงลีบต่อการขยายตัวในด้านการค้าของไทยอย่างรวดเร็วเช่นนี้ หนังสือพิมพ์ Bangkok Recorder ของพากมิชชันนารีอเมริกันในประเทศไทยในเวลานั้นได้ลงบทความตอนหนึ่งไว้ดังนี้

“The part of the Siamese Government which had just before the formation of the new treaty regarded Siam, as being quite too poor to furnish annually ten ships with cargo, became quite amazed at the sudden development of such abundant resource in poverty stricken Siam for foreign trade”⁴⁴

ข้า梧ลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของประเทศไทยนับแต่นั้น พระราช พงศาวดารสมัยรัชกาลที่ 4 ได้บันทึกไว้ว่า “ไทยส่งข้า梧เป็นสินค้าออกปีละถึง 80,000 เกวียน แสดงให้เห็นว่าต้องมีการขยายเนื้อที่สำหรับเพาะปลูกข้าวออกไปอีกมากmany ดังปรากฏว่า รัฐบาลเก็บภาษีค่านาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ถึงปีละ 4000 - 5000 ชั่ง การที่ไทยยอมให้ พ่อค้าต่างชาตินำฝินเข้ามาขาย ทำให้ไทยได้ภาษีฝินถึงปีละ 6000 - 7000 ชั่ง⁴⁵ นอกจาก รัฐบาลจะได้รายได้จากภาษีสินค้าแล้ว ราชภูมิทว.ฯ ไปยังได้ผลกำไรจากการค้าโดยตรงกับ พ่อค้าต่างชาติตัวย ดังที่มีบรรยายไว้ในพระราชพงคาวดราว่า “ราชภูมิได้มั่งมีเงินทองขึ้น ทุกแห่งทุกตำบล จนชั้นลัว.... ไม่ครรจะทำไร่โภนาเจกนทรพลยิ่งกว่าภาษาอื่น ฯ หาซื้อกินค่า ตำแหน่งการออกหม้อขอทานเขากิน ทุกวันนี้มีเงินซื้อกินไม่เหมือนแต่ก่อน”

ฝ่ายพ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะพ่อค้าอังกฤษก็ได้ผลกำไรเป็นอันมาก ได้เข้ามา ลงทุนตั้งบริษัทการค้าในเมืองไทยขึ้นหลายแห่ง อังกฤษเป็นประเทศที่นำเงินเข้ามาลงทุน ในเมืองไทยมากที่สุด รองลงมาคือฝรั่งเศสและอเมริกา พ่อค้าชาวจีนจากย่องกงและสิงคโปร์ ซึ่งอยู่ใกล้บังคับอังกฤษก็พากันเข้ามาค้าขายและตั้งหลักแหล่งในประเทศไทยเป็นอันมาก ในเวลาต่อมาพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้จะเป็นผู้คุมเศรษฐกิจของไทยไว้ได้

ผลเสียของการทำสนธิสัญญา ถึงแม้ว่าสนธิสัญญานี้ไทยทำกับอังกฤษและชาติอื่น ๆ จะมี ผลดีในทางการเมืองและเศรษฐกิจของไทยอย่างมากmany ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่สัญญานี้ ไทยทำกับต่างชาตินี้ถือได้ว่าเป็นสัญญานี้ไม่เสมอภาค (unequal treaty) ไทยต้องเป็นฝ่าย สูญเสียเอกสารทางการค้า เพราะไทยต้องอนุญาตให้ชาวต่างชาติและคนในบังคับของ

ชาตินั้น ๆ เข้ามายึดครองส่วนอุกา拉มฯ ในไทยได้ ต่อมามีมีคนต่างชาติเข้ามาตั้งหลักแหล่งในไทยเพิ่มขึ้น ไทยจึงต้องประสบปัญหาความยุ่งยากที่ไม่สามารถตัดสินกรณีพิพาทระหว่างคนไทยกับคนต่างชาติโดยใช้กฎหมายไทยได้ นอกจากนั้นแล้ว ไทยยังไม่มีสิทธิเพิ่มภาคเข้ามายึดครองอย่างสาม ถึงแม้ในเวลาต่อมา ราชสินหาน้ำท่าโภจะเพิ่งสร้างขึ้นมากมาย ไทยก็ต้องเก็บตามอัตราเดิม สัญญาที่ไม่เสมอภาคนี้มีได้บวกกำหนดเวลาที่จะเลิกข้อสัญญาไว้ด้วย รัฐบาลไทยในสมัยต่อมาได้พยายามทุกวิถีทางที่จะแก้ไขข้อเสียเบรี่ยนทางการค้าและเศรษฐกิจเหล่านี้ ปรากฏว่าไทยต้องใช้เวลาประมาณ 80 ปี ที่จะแก้ไขสัญญานี้ได้สำเร็จ ทั้งยังต้องยอมเสียดินแดนบางส่วนคือ รัฐต่าง ๆ ในมลายูและเมืองเสียงราชูและพระตะบองในเขมรให้แก่อังกฤษและฝรั่งเศส เพื่อแลกกับเอกสารซึ่งทางการค้าของไทย ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษทั่ว ๆ ไป และในส่วนที่เกี่ยวกับมลายู

โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว กล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ ไทยมีความสัมพันธ์อันดียิ่งต่ออังกฤษและสนิทสนมกับอังกฤษมากกว่าประเทศในยุโรปอื่น ๆ ไทยหวังจะให้อังกฤษช่วยเหลือประเทศไทยบ้าง ในเวลาที่อุกมหานำมาจื่อ ที่สำคัญคือฝรั่งเศสกรุงเทพฯ สมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงทรงพยายามที่จะกระชับความสัมพันธ์กับอังกฤษให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เช่น โปรดฯ ให้ส่งคณะทูตไทยไปอังกฤษในปี พ.ศ. 2400 โดยให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ (บุตรชายของสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่) เป็นราชทูต ยื่นบรรเพชักดี เป็นอุปทูต จมีนุมเทียรพิทักษ์ เป็นตรีทูต และหม่อมราโชหทัย (ม.ร.ว.กระต่าย อิศรางกูร) เป็นล่าม⁴⁷ โปรดฯ ให้คณะทูตเชิญพระราชสาส์นและบรรณาการไปถวายแด่พระราชนี วิคตอเรียแห่งอังกฤษ รัฐบาลอังกฤษช่วยเหลือในการส่งทูตไทยไปครั้งนี้ โดยจัดเรือรบชื่อเอ็นเคเตอร์ (Encounter) ให้เป็นพาหนะของทูตไทยไปจนถึงคลองสุเอช จากคลองสุเอชได้จัดเรือกลไฟชื่อคาราโดค (Caradoc) รับทูตไปจนถึงเมืองปอร์ตสมัธ (Portsmouth) ในอังกฤษ⁴⁸ คณะทูตได้เข้าเฝ้าพระราชนีวิคตอเรียที่ลอนדוןและจากลับก์ได้โดยสารเรืออังกฤษกลับมาเมืองไทยอีก พร้อมทั้งนำพระราชสาส์นและบรรณาการจากพระราชนีวิคตอเรียมากวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ต่อจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ได้มีพระราชหัตถเลขาไปถวายพระราชนีวิคตอเรียอีกหลายคราว

ความสัมพันธ์กับอังกฤษจะมีเรื่องกระบวนการที่ตั้งกันครั้งหนึ่งด้วยเรื่องหัวเมืองมลายู แต่ก็มีได้มีผลรุนแรงประการใด สัมพันธ์ไม่ตรีระหว่างไทยกับอังกฤษคงดำเนินต่อไปเหมือนเดิมหลังจากเกิดเรื่องในมลายูแล้ว สาเหตุที่จะเกิดเรื่องในมลายูขึ้น ก็ เพราะใน พ.ศ. 2405 สุลต่านปาหัง ซึ่งอยู่ในเขตอิทธิพลอังกฤษ เกิดวิวาทกับน้องชายชื่อชีหัวນะหมุด

(Wan Ahmad) เรื่องແຍ່ງໝຶກອໍານາຈົນເກີດກາຮູ້ຮັບກັນເຂົ້ນ ທຳໄຫ້ພ້ອຄ້າອັກຖຸ່າຄ້າຂາຍໄມ່ສະດວກ ໄດ້ຮັບຄວາມເດືອດຮ້ອນ⁴⁹ ອັກຖຸ່າຈຶ່ງພຍາຍາມໄກລ່າເກລື່ອແຕ່ໄມ່ເປັນຜລ ໃນທີ່ສຸດຂີ້ຫວັນມະໜຸດ ກີ່ທີ່ອອກຈາກປາກ້າທີ່ເຂົ້າມາກຽງເທິງ ໃນເວລາເດີຍວັກສຸລົມ່ານມະໜຸດແທ່ງລິງກາ (Lingga) ລິງກ ເປັນເກະເລື້ອງ ຈຸ່ອທັກຕະວັນອອກຂອງສຸມາຕາ ຈຶ່ງຍູ້ໃນອີກທີ່ພລອງຕັ້ງ ດັ່ງດີເຂັ້ມປີໄລສຸລົມ່ານມະໜຸດ ອອກຈາກລິງກ ເພຣະມີຄວາມປະພາດໃມ່ເຖີ່ມ ສຸລົມ່ານມະໜຸດໄດ້ວ້າງວ່າຕົນມີສຶກທີ່ຈະປັກຄອງ ປະທັບແລະຍະໂໂຣດ້ວຍ⁵⁰

ເມື່ອສຸລົມ່ານມະໜຸດແລະ ຂີ້ຫວັນມະໜຸດເຂົ້າມາອູ້ໃນກຽງເທິງ ອັກຖຸ່າມີຄວາມ ເຂົ້າໃຈວ່າ ໄກຍົດຈະໃຊ້ສຸລົມ່ານມະໜຸດແລະ ຂີ້ຫວັນມະໜຸດເປັນເຄື່ອງມື້ອີນໃນການກຳຈັດສຸລົມ່ານ ຕຽງການູ໌ ຈຶ່ງຍູ້ໃນເບຕີທີ່ພລອງໄກຍ (ເພຣະສຸລົມ່ານຕຽງການູ໌ມີທຳກີ່ໄມ່ຍອມວ່ອນນ້ອມຕ່ອງໄກຍນັກ ໄມເຄຍເຂົ້າມາສ່າງຕົນໄມ່ເກີນທອງທີ່ກຽງເທິງ ດ້ວຍຕົວເອງແຍ້ສັກຮັງ) ແລະເປັນໂມບາຍ ຂອງໄກຍທີ່ພຍາຍາມຈະເຂົ້າໄປມີອີກທີ່ພລໃນປາກ້າທີ່ວ່າຍ⁵¹ ອາຈສັນນິຍົງໄດ້ວ່າ ຮັບປາລໄກຍກົດ ມີນໂມບາຍເຫັນທີ່ຍັງກຸດເຂົ້າໃຈຈິງ ຈຸ່ອໄພໃນເຕືອນກຣກງາມ ພ.ສ. 2405 ນັ້ນເອງ ທັ້ງ ສຸລົມ່ານມະໜຸດແລະ ຂີ້ຫວັນມະໜຸດກີ່ໄດ້ເດີນທາງໄປຕຽງການູ໌ໂດຍເວຼົບຂອງໄກຍ⁵²

ຮັບປາລໄກຍພຍາຍາມນີ້ແຈງແກ່ອັກຖຸ່າວ່າ ກາຣທີ່ສັງເຊີ້ຫວັນມະໜຸດແລະ ສຸລົມ່ານມະໜຸດ ເຂົ້າໄປທີ່ຕຽງການູ໌ ໄມມີຈຸດມຸ່ງໝາຍທາງການເນື້ອງແຕ່ອ່າງໄດ້ ເພີ່ງແຕ່ຈະໜ່າຍໃຫ້ຂີ້ຫວັນມະໜຸດ ໄດ້ໄປເຢືຍມາດາຜູ້ໜ້າທີ່ຍູ້ໃນຮູ້ຕຽງການູ໌ເທົ່ານັ້ນ⁵³ ແຕ່ອ່າງໄດ້ກົດຕາມ ເມື່ອເປົ້ອຍູ້ທີ່ຕຽງການູ໌ແລ້ວ ຂີ້ຫວັນມະໜຸດກີ່ໄດ້ຮັບຄວາມສັນນັບສຸນຈາກສຸລົມ່ານຕຽງການູ໌ສ່າງກຳລັງເຂົ້າໄປຕ່ອສັງກັບສຸລົມ່ານປາກ້າ ໄດ້ອີກ ກາຣສູ່ນິກະຕົບກະຮະເທືອນການຄ້າຂອງອັກຖຸ່າໃນຮູ້ນັ້ນເປັນຍ່າງມາກ ອັກຖຸ່າຈຶ່ງໄດ້ ປະທັບມາຍັງຮັບປາລໄກຍແລະ ເຈົ້າໃຫ້ໄກຍນຳເຊີ້ຫວັນມະໜຸດແລະ ສຸລົມ່ານມະໜຸດອົກໄປ ຈາກຕຽງການູ໌ ທາກເຮື່ອງວ່ານ່າຍຍັ້ງມີຍູ້ຕ່ອງໄປ ອັກຖຸ່າຈະທຳທຸກທາງທີ່ຈະຢຸດເຮື່ອງວ່ານ່າຍນັ້ນ ຮວມທັງການໃຊ້ກຳລັງທາງທາຮເຂົ້າຈັດກາຮ້ອຍ⁵⁴ ໄກຍຈຶ່ງໃຫ້ສັງຄູນວ່າຈະນຳເຊີ້ຫວັນມະໜຸດແລະ ສຸລົມ່ານມະໜຸດລັບມາເມື່ອໄກຍ ແຕ່ຄະນະນັ້ນເປັນຮະຍະໄກລ່າຄຸມຮສມ ໄກຍຈຶ່ງສ່າງເຮື່ອໄປຢັ້ງໄມ່ໄດ້ ແລະ ຕັ້ງໃຈຈະຮອໄປຈົນກວ່າເຖິງຄຸງແລ້ງປີ້ຫ້າ ອັກຖຸ່າເຫັນວ່າໄກຍຈະປິດພັ້ງອີກ ແລະ ສ້າງອ່າໄປ ຈົນເຖິງຄຸງແລ້ງປີ້ຫ້າໄກຍຈະມີເວລາຕີເຮີມຕົວສໍາຫຼວນເຂົ້າແທກແຮງມາຍິ່ງເຂົ້ນ ຜູ້ສໍາເຮົາຈາກການ ຂອງ Straits Settlements ອື່ອພັນເອກຄາວນາທີ່ (Colonel Cavenagh) ຈຶ່ງຮືບສ່າງເວຼົບໄປປິດ ສ້ອມເນື້ອງຕຽງການູ໌ພວມກັນມີຄໍາສັ້ນໃຫ້ເວຼົບຍິ່ງເນື້ອງຕຽງການູ໌ໄດ້ສັງເຊີ້ຫວັນມະໜຸດຕຽງການູ໌ໄມ່ຍອມ ສ່າງຕົວເຊີ້ຫວັນມະໜຸດແລະ ສຸລົມ່ານມະໜຸດມາໄທ້ອັກຖຸ່າກາຍໃນ 24 ຊົ່ວໂມງ ແລະ ອັກຖຸ່າຈະ ຈັດກາຮ່າງສ່າງບຸຄຄລທີ່ສອງກັບໄປກຽງເທິງ ເອງ ທັ້ງໃຫ້ສຸລົມ່ານຕຽງການູ໌ສັງຄູນວ່າຈະໄມ່ຂ່າຍ ບຸຄຄລທີ່ສອງກ່ອງຄວາມວ່ານ່າຍໃນມາຍູ້ອີກ⁵⁵ ແຕ່ສຸລົມ່ານຕຽງການູ໌ໄມ່ຍອມປົງປັດຕາມຄໍາສັ້ງຂອງ

อังกฤษ เรือรบอังกฤษจึงยิงเข้าไปในเมืองตรังกันญู สุลต่านต้องจัดการอพยพผู้คนไปหลบซ่อนอยู่ห่างเมือง รัฐบาลไทยจึงประท้วงไปยังข้าหลวงอังกฤษ ว่าอังกฤษกรุณารับตั้งกันญูซึ่งอยู่ใต้การปกครองของไทยเพื่อป้องกันมิให้ตัวรังกันญูถูกทำลายเสียหายกว่านี้ รัฐบาลไทยจึงยอมยกลงกับอังกฤษนำสุลต่านมาประนีดและซึ่หัวแม่หมุดแล้วซึ่หัวแม่หมุดกลับมากรุงเทพฯ ในเดือนมีนาคม 2406 อังกฤษจึงถอนกำลังออกไปจากตรังกันญู 3 เป็นต่อมาเมื่อสุลต่านปาหังถึงแก่กรรม ซึ่หัวแม่หมุดก็ได้เป็นสุลต่านแทน ตั้งแต่นั้นความยุ่งยากในมลายูก็สงบเรื่อยมาจนหมดสมัยรัชกาลที่ 4 รัฐบาลไทยไม่พยายามเข้าไปแทรกแซงในหัวเมืองมลายูตอนใต้ที่อยู่ในเขตอิทธิพลของอังกฤษอีก ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษก็เข้าสู่สภาวะปกติในไม่ช้า ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษในส่วนที่เกี่ยวกับฝรั่งเศส

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพยายามรักษาสัมพันธไมตรีอันดีต่อประเทศต่างๆ ที่เข้ามามีความสัมพันธ์ทางการค้ากับไทย ประเทศที่เข้ามาติดต่อใกล้ชิดกับไทยมากที่สุดรองไปจากอังกฤษคือฝรั่งเศส เหตุที่เป็นดังนี้ เพราะฝรั่งเศสต้องมีเรื่องพัวพันทางการเมืองกับไทยด้วยเช่นเดียวกับอังกฤษ ส่วนประเทศอื่นๆ เช่นอเมริกา หรือประเทศอื่นๆ ในยุโรปนั้นมุ่งหมายเข้ามาติดต่อเนื่องการค้าขายเท่านั้น

ในชั้นต้นอาจกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงหวังที่จะมีความสัมพันธ์อันสนิทสนมกับฝรั่งเศส เพราะประสงค์จะให้ฝรั่งเศสช่วยถ่วงดุลย์อำนาจของอังกฤษในประเทศไทยด้วย แต่มีปัจจัยสำคัญ 3 ประการที่ทำให้ไทยคบหากับอังกฤษ สนิทสนมกว่าฝรั่งเศส คือ ประการแรก ข้าราชการและพ่อค้าฝรั่งเศสที่เข้ามาปฏิบัติงานหรือทำการค้าขายในประเทศไทย มักเป็นพวกที่มีความประพฤติเป็นที่น่ารังเกียจแก่ฝ่ายไทย เช่นมีกริยาวาจาโวหังก้าร้าว ในขณะที่อังกฤษพยายามเลือกส่งข้าราชการที่มีความรู้สูงเข้าใจในวัฒนธรรมประเพณีของทางตะวันออก จึงสร้างความนิยมนับถือในหมู่คนไทยได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลเหล่านี้เป็นบุคคลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ สามารถเชื่อถือและนิยมยินดีได้โดยสะดวกพร้อมที่จะถ่ายเป็นพระชนยาที่ไม่น้อย ประการที่สอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเชี่ยวชาญแต่ในภาษาอังกฤษ จึงทรงสามารถติดต่อสนิทสนมกับคนอังกฤษได้ดีกว่าคนฝรั่งเศสซึ่งพระองค์ไม่ทรงทราบภาษาของพวกเขาระบการที่สามก็คือในนโยบายจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศส ในเอเชียอาคเนย์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ ฝรั่งเศสแสดงให้เห็นถึงความประมงค์อันแรงกล้าที่จะเข้ามายุานานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวียดนาม เนมร ลาว และแครউนไทยใหญ่ (Shan State) ในพม่าภาคเหนือ⁵⁶ อังกฤษเองก็มีนโยบายจัดตั้งอาณา尼คอมในเอเชียเช่นกัน แต่สำหรับในเอเชีย

อาทิเนื่องนั้น อังกฤษดูยังส่วนท่าที่ไม่แสดงความกระตือรือร้นออกมากมากเท่าฝรั่งเศส อังกฤษสนใจในการค้าเป็นอันดับหนึ่ง หากผลประโยชน์ทางการค้าถูกขัดขวางแล้วนั้นแหล่ ลัง อังกฤษจึงจะใช้กำลังเข้าบังคับ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงไม่ทรงวางพระทัยในฝรั่งเศส

ในที่สุดฝรั่งเศสก็แสดงให้เห็นว่าต้องการเข้ายึดเมืองเขมรไว้แต่ผู้เดียว และพยายามกำจัดอิทธิพลไทยให้พ้นไปจากเขมรโดยเด็ดขาด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พยายามใช้การเจราทางการทูตเป็นเครื่องต่อสู้รักษาสิทธิของไทยในเขมร และเมื่อฐานะของไทยศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญนั้น ก็ทรงหันไปหาอังกฤษให้ช่วยเหลือ หวังพระทัยจะให้อังกฤษใช้อิทธิพลบังคับฝรั่งเศสให้หยุดยั้งการรุกรานในเขมร แต่ก็ต้องได้รับความพิคหัวงอย่างยิ่งว่า เพราะเมื่อฝรั่งเศสพยายามบีบบังคับให้ไทยทำสัญญาสละสิทธิในเขมรในปี 2408 นั้น อังกฤษนองจากจะไม่ช่วยไทยอย่างจริงจังแต่ประการใด เพราะไม่ต้องการมีเรื่องกระบวนการทั่วไปกับฝรั่งเศสแล้ว ยังแนะนำให้ไทยยอมรับสถานการณ์เช่นนี้แต่โดยดี และยังสำทบให้ไทยปฏิบัติตามข้อตกลงกับฝรั่งเศสอย่างที่อังกฤษต้องการโดยไม่ปิดพริวอีกด้วย เพื่อความปลอดภัยของประเทศไทยเอง เพราะถ้าไม่อยู่มหำตามความประسنั้นของฝรั่งเศส ถูกฝรั่งเศสรุกรานแล้วไทยจะหันมาหาอังกฤษไม่ได้ เพราะอังกฤษไม่สามารถช่วยเหลือสิ่งใดได้ในกรณีเช่นนี้⁵⁷

ท่าทีของอังกฤษที่แสดงให้เห็นในตอนปลายรัชสมัยเช่นนี้เองทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเจ็บซ้ำๆพระทัยยิ่งนัก ตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขา ใจทรงเขียนถึงความรู้สึกของพระองค์ที่มีต่ออังกฤษและฝรั่งเศสว่า คนอังกฤษและฝรั่งเศสนั้นให้ความยกย่องเชิงก้าวและก้าวในฐานที่เป็นมนุษย์ผู้มีอรยธรรมสูงเสมอ กัน แต่สำหรับคนไทยแล้ว อังกฤษเห็นว่าเป็นคนป่าเถื่อนจึงปฏิบัติต่อคนไทยเหมือนเป็นเดรัจฉาน คนไทยไม่มีทางรู้ได้เลยว่า อังกฤษและฝรั่งเศสจะได้ตกลงแบ่งกันเข้าครอบครองประเทศไทยหรือไม่และตกลงกันอย่างไร⁵⁸

แต่ความรู้สึกเจ็บซ้ำๆดังนี้ของพระมหาชนชตริย์ไทยและคนไทยคนอื่น ๆ จำต้องถูกเก็บไว้แต่ภายใน ไทยมิได้กล่าวโجمตีหรือประท้วงอังกฤษออกมายอย่างเปิดเผย เพราะเห็นว่าไม่ประโยชน์อันใด มีแต่จะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษเสื่อมลงและผลร้ายย่อมตกแต่ประเทศไทย มิใช่อังกฤษ จะนั่นตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 4 จึงถือได้ว่า ไทยกับอังกฤษมีความสัมพันธ์ไม่ตรีที่ดีต่อกัน

3. ความสัมพันธ์ระหว่างไทย ฝรั่งเศส และเขมร ในสมัยรัชกาลที่ 4

ตั้งได้ก้าวมาแล้วว่า ในตอนต้นรัชกาล ไทยกับฝรั่งเศสมีไมตรีต่อกันเป็นอันดี ใน พ.ศ. 2399 จักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ได้ส่งทูตคือ เมอสิเออร์ มองติญญี (Monsieur Montigny) เข้ามาเจรจาทำสัญญาไมตรีและการค้ากับไทย

แต่ต่อมาฝรั่งเศสได้ทำการกับญวนและยึดได้ญวนตอนใต้คือบริเวณที่เรียกว่า โคซินไซน่าไปจนหมด จากนั้นฝรั่งเศสจึงหันมาเมืองอิทธิพลในเขมร และพยายามครอบครอง เขมรและลาซีเป็นประเทศราชของไทย ฝรั่งเศสต้องการได้ประเทศทั้งสองนี้ไว้เพื่อ เป็นฐานที่มั่นในการเดินทางไปติดต่อค้าขายกับจีนโดยแล่นเรือไปตามแม่น้ำโขง จะนั้นใน สมัยรัชกาลที่ 4 นี้ ถึงแม้ญวนจะไม่สามารถเป็นคู่แข่งของไทยในการมีอำนาจในเขมรได้ อีกต่อไปแล้ว แต่ไทยต้องเผชิญกับคู่แข่งซึ่งนำเรือลงมาข่มขู่มากมายคือ ฝรั่งเศส

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงตระหนักดีกว่า กำลังทหารของไทยไม่มี ทางต่อสู้กับแสนยา弩ภาพของมหาอำนาจอย่างฝรั่งเศสในเวลาหนึ่นได้ ความรอบรู้การต่างประเทศ อย่างถูกต้องของพระมหากษัตริย์ไทยเช่นนี้ ทำให้ไทยไม่ดำเนินนโยบายผิดพลาดตังเช่น ฟมาและเยือนนาม ทรงพยายามต่อสู้โดยทางการทุกอย่างถึงที่สุดเพื่อรักษาเขมรไว้ แต่ไม่เป็น ผลสำเร็จ เพราะฝรั่งเศสมุ่งมั่นจะเข้าครอบครองเขมรให้ได้ ฝรั่งเศสใช้เวลาเพียง 5 ปี เท่านั้นในการช่วงชิงเขมรไปไว้ในอำนาจโดยเด็ดขาด ในขณะที่ไทยกับเวียดนามต้องต่อสู้ แข่งขันกันเป็นเวลาหลายร้อยปี เพื่อที่จะมีอำนาจในเขมร ถึงกระนั้นก็ยังไม่ได้ผลสำเร็จ เหมือนกับฝรั่งเศส

ในด้านเขมร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีนโยบายอุดมอ่อนปน ให้เขมร เพื่อรักษาสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับเขมรไว้ ก่อนขึ้นครองราชย์ในขณะที่ทรง ผนวกอยู่นั้น ก็ได้มีความสนใจสนมเป็นส่วนพระองค์กับพระหริรักษ์รามาธิบดีเขมรมาก่อน เพราะในตอนนั้นพระหริรักษ์ฯ ในขณะที่ยังเป็นนักองค์วงศ์ได้สืบภาระเมืองมาอยู่ในกรุงเทพฯ ถึง 29 ปี จึงได้เข้าเฝ้าเจ้าฟ้าชายมงกุฎอยู่บ่อย ๆ จนได้มีความสัมพันธ์สนิทสนมต่อกัน ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์อยู่ด้วยกันทั้งคู่ เมื่อนักองค์วงศ์จะบวช เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นอุปัชฌาย์ ให้⁹ ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์เช่นนี้เองทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเขมรใน สมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มต้นขึ้นอย่างราบรื่น พระหริรักษ์ฯ มักจะเสด็จเข้ามาเฝ้าพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าฯ เพื่อปรึกษาราชการบ้านเมืองเขมรอยู่เป็นประจำ เพื่อแสดงถึง เจตนาดีของไทยที่มีต่อเขมร ได้ทรงพิจารณาผ่อนผันลดภาษีให้แก่ชาวเขมรและอนุมัติให้

เจ้าเมืองพระตะบอง เสี่ยมราฐ เก็บรายได้ส่วนใหญ่ไว้บำรุงบ้านเมือง ที่เหลือเป็นส่วนน้อย นั้นจึงส่งเข้ามากรุงเทพฯ แต่การกระทำเหล่านี้ของพระองค์ ถูกนักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ในสมัยปัจจุบันเขียนวิจารณ์ว่า เป็นการโฆษณาชวนเชื่อที่จะทำให้เขมรยอมอยู่ใต้อำนาจของไทย⁶⁰ สำหรับโหรสของพระหริรักษ์ฯ ทั้ง 3 พระองค์ที่ส่งเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ คือ นักองราชาวดี นักองวัตถุ และนักองศิริวงศ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงให้ความอุปถัมภ์เป็นอย่างดี เสมือนหนึ่งเป็นพระนัดดาของพระองค์เอง วิธีการเช่นนี้ช่วยให้ไทยสามารถปลูกฝังความจริงรักภักดีต่อฝ่ายไทยในความรู้สึกของเจ้ายาเนมรได้เป็นอย่างดี⁶¹

แต่สำหรับพระหริรักษ์ฯ แล้ว ถึงแม้จะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ แต่ผลประโยชน์ของประเทศเขมรย่อมสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด พระหริรักษ์ฯ เกรงว่าไทยกับญวนจะตกลงแบ่งเขมรออกเป็น 2 ส่วน และเข้าครอบครองเขมรกันคนละส่วน คือไทยครอบครองทางเหนือและญวนทางใต้ พระหริรักษ์ฯ จึงหวังว่าจะได้มหาอำนาจชาติอื่นเข้ามาคุ้มครองเขมร ขณะนั้นอย่างกฤษฎาจัลังดำเนินการเข้าครอบครองประเทศพม่าอยู่เขมรไม่ไว้ใจ ฝรั่งเศสเป็นศัตรูอยู่กับญวน แต่ยังมิได้เข้าครอบครองดินแดนใด ๆ ในอาเซียนอย่างไร พระหริรักษ์ฯ จึงเห็นว่า ฝรั่งเศสน่าໄร่ใจมากกว่าอังกฤษ⁶² สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระหริรักษ์ฯ เกิดความเลื่อมใสในฝรั่งเศสก็คือ ได้มีบทหลวงชาวดรั่งเศสเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในเขมร ผู้นำของบาทหลวงเหล่านี้คือ ศาสนายาร์มิช (Mgr. Miche) ซึ่งได้แนะนำวิชาการสมัยใหม่ต่าง ๆ ให้แก่พระหริรักษ์ฯ และในที่สุดก็ได้เป็นที่ปรึกษาคนโปรดของพระหริรักษ์ฯ ด้วย บทหลวงมิชได้แนะนำให้พระหริรักษ์สั่งบรรณาการไปถวายจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศส พระหริรักษ์ฯ เห็นชอบด้วย แต่ปรากฏว่า บรรณาการสูญหายเสียในระหว่างทางไปฝรั่งเศส ต่อมานี้ พ.ศ. 2397 พระหริรักษ์ฯ ก็กล่าวไปไกโลอิกขั้นหนึ่ง โดยส่งผู้แทนไปยังสิงคโปร์เพื่อเจรจา กับผู้แทนของฝรั่งเศส พระหริรักษ์ฯ ถึงกับเสนอว่า ถ้าฝรั่งเศสทำสัญญาจะช่วยรักษาความเป็นเอกราชของเขมรไว้โดยป้องกันมิให้ไทยหรือญวนมาแบ่งเขมรออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยแล้ว เขมรจะยินยอมเป็นรัฐในอารักขา (Protectorate) ของฝรั่งเศส⁶³ ข้อเสนอของเขมรเช่นนี้ ทำให้ฝรั่งเศสสนใจมาก แต่เหตุการณ์ที่ปรากฏต่อมาภายหลังแสดงว่า ฝรั่งเศสมิได้สนใจที่จะช่วยอารักขาเอกราชของเขมรให้พ้นจากการรุกรานของไทยและญวนอันเป็นจุดประสงค์สำคัญของพระหริรักษ์ฯ แต่สนใจที่จะเข้าครอบครองเขมรเสียเอง เพื่อผลประโยชน์ของฝรั่งเศส ดังนั้นใน พ.ศ. 2399 เมื่อฝรั่งเศสส่งมองติญญี่มาเจรจาทำสัญญากับไทย มมองติญญี่จึงได้รับคำสั่งให้เดินทางต่อไปยังเขมร เพื่อเจรจา กับพระหริรักษ์ฯ ด้วย ขณะที่มองติญญี่อยู่ในประเทศไทย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเริ่มระวางในจุดประสงค์ของฝรั่งเศสอยู่บ้างแล้ว และเริ่มสงสัยในท่าทีของเขมรเช่นกัน ถึงแม้จะไม่ทรงทราบถึงข้อเสนอของพระหริรักษ์ฯ ที่ยื่นให้แก่ฝรั่งเศส เต่าทรายทราบว่าพระหริรักษ์ฯ เดย์ส์บรรณาการไปให้พระเจ้านโปเลียน⁶⁴ เมื่อมองดิัญญีขอนุญาตเดินทางไปเป้าพระหริรักษ์ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็จำต้องทรงอนุญาต เพื่อรักษาไม่ตรึงกับฝรั่งเศสไว้ แต่ก่อนมองดิัญญีจะออกเดินทางไป อุดังมีชัย ทรงขอร้องให้รับเอาชาวเขมร 9 คนไปในเรือตัวย เมื่อไปถึงเขมรแล้วนั่นเอง มองดิัญญีจึงรู้ว่า ผู้โดยสารทั้ง 9 คนนั้น หาใช่ชาวเขมรล้วน ๆ ไม่ แต่มีคนหนึ่งเป็นคนไทย และเป็นข้าราชการชั้นสูงด้วย ทำให้มองดิัญญีรู้ได้ทันทีว่า รัฐบาลไทยส่งข้าราชการผู้นี้มา คอยสอดส่องการกระทำการของฝรั่งเศส และกำชับให้พระหริรักษ์ฯ เปลี่ยนนโยบายที่จะ หันไปฝึกไฟกับฝรั่งเศสเสีย⁶⁵ มองดิัญญียังได้ทราบอีกว่า อำนาจของไทยเหนือเขมรยังมีอยู่ มั่นคง เพราะพระหริรักษ์ฯ เปลี่ยนท่าทีต่อฝรั่งเศสไปอย่างรวดเร็ว โดยไม่ยอมเสด็จมาพบ กับมองดิัญญีที่เมืองกำปودตามที่ได้ตกลงไว้ ทั้งที่สถานที่ต้อนรับมองดิัญญีสร้างไว้เรียบร้อย แล้ว นอกจากนั้นยังไม่ยอมให้มองดิัญญีเดินทางไปถึงเมืองหลวงของเขมรอีกด้วย ที่สำคัญ ที่สุดก็คือ พระหริรักษ์ฯ บอกปฏิเสธไม่ยอมทำสัญญาใด ๆ กับฝรั่งเศส โดยให้เหตุผลว่า

“เมืองเขมรเป็นเมืองน้อย ออยู่ในบำรุงกรุงสยามจะอาจทำสัญญากับประเทศใดต่ำพัง ไม่ได้ หนังสือสัญญานั้นจะขอเอามาไว้ส่งเข้าไปปรึกษาที่กรุงเทพมหานครก่อน แล้วองค์ พระหริรักษ์ฯ จะได้มีหนังสือถวายไปถึงสมเด็จพระเจ้าเออมเปรօภายหลัง....”⁶⁶

มองดิัญญีต้องเดินทางกลับไปฝรั่งเศสโดยไม่ได้เข้าเฝ้าพระหริรักษ์ฯ เพราะไทย ขัดขวางไว้ได้สำเร็จ

ในเวลาต่อมาอีก 3 ปี ฝรั่งเศสได้ทำสังคมรากับญวน ญวนสูญเสียได้ต้องทำสัญญา ยกแคว้นโคซินไซน่าให้ฝรั่งเศส ในตอนนี้เอง พระหริรักษ์ฯ จึงตรัษฎาภิญญาอยัน แท้จริงของฝรั่งเศสว่า ต้องการเข้ามาเมืองอานานิคในอาเซียนอาคเนย์ ความหวังที่จะให้ฝรั่งเศส เป็นผู้อารักขาเขมรเป็นอันสัญญลั่นไป ซึ่งยังเกิดความหวาดกลัวขึ้นมาแทนที่ว่า ในอนาคต ญวนทั้งประเทศคงต้องตกอยู่ในอำนาจฝรั่งเศส และฝรั่งเศส จะถือศิทธิเข้าครอบครอง เขมรด้วย เพราะถือว่าเขมรเคยเป็นเมืองขึ้นของญวนมาก่อน พระหริรักษ์ฯ จึงเปลี่ยนนโยบาย หันมาเยี่ดไทยเป็นที่พึ่ง และได้แต่งนโยบายให้ข้าราชการเขมรทราบว่า หากฝรั่งเศสจะ อ้างเหตุที่ญวนเคยมีอำนาจเหนือเขมรและฝรั่งเศสจะใช้ศิทธินั้นแทนญวนโดยการเข้ามา ครอบครองเขมรแล้ว เขมรต้องคัดค้านโดยชี้แจงแก่ฝรั่งเศสว่า เขมรเป็นประเทศราชของไทย แต่ประเทศเติร์กเท่านั้น มิได้เป็นเมืองขึ้นของญวนแต่อย่างใด⁶⁷ พระหริรักษ์ฯ ถึงกับมี

ราชสานักไปรษณีย์ฯ เจ้าหน้าที่ 3 ยืนยันถึงอำนาจของไทยเหนือเขมรและไม่ยอมรับอำนาจของญวนโดยสิ้นเชิง เพื่อเป็นการยืนยันข้อเท็จจริงอันนี้ และเพื่อสืบโอกาสเดินแಡน เกมรชั่งญูกญวนเย่ชิงไปนั้นกลับคืนมาในปลายปี พ.ศ. 2400 พระหริรักษ์ฯ จึงได้จัดทำพิมพ์เข้าไปต่ออาณาเขตญวนทางตอนใต้ที่อยู่ติดกับชายแดนเขมร ทั้งได้ขอร้องให้ไทยช่วยสนับสนุนด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงโปรดฯ ให้ส่งทัพไทยไปช่วยพระหริรักษ์ฯ แต่การรบยังมิทันจะได้ผลอย่างไร พระหริรักษ์ฯ ก็ประชวรลงเสียก่อนและสิ้นพระชนม์ต่อมาใน พ.ศ. 2403

ขุนนางเขมรเห็นสมควรอัญเชิญไกรสของพระหริรักษ์ฯ คือพระนโรตาม (แต่เดิมชื่อ นักองราชขาวดี ซึ่งพระหริรักษ์ฯ ได้ทรงเข้ามาอยู่ในเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2391 จนถึงพ.ศ. 2401 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้สถาปนาให้เป็นพระนโรตาม และโปรดฯ ให้ออกไปช่วยพระหริรักษ์ฯ ปกคล้องเขมรได้) ขึ้นเป็นกษัตริย์ ได้มีสาส์นเข้ามายังพระราชนาพพระราชาญูญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งพระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วยและมีพระราชดำริว่า จะทรงจัดให้มีพิธีบรมราชาภิเษกให้พระนโรตามที่กรุงเทพฯ ในเวลาต่อไป

พระนโรตามขึ้นครองราชสมบัติได้ไม่นาน ก็เกิดเหตุวุ่นวายในเขมร ซึ่งเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสได้เข้าไปแทรกแซงได้อีกรั้งหนึ่ง เหตุวุ่นวายนี้เกิดจากการวิวาระห่วงพระนโรตามกับอนุชาที่มีชื่อว่าองรัตถा ด้วยเรื่องทรัพย์มรดก องรัตถាសูญไปตั้งพาองศิริวงศ์ผู้น้อง หนีเข้ามากรุงเทพฯ นักองสนองโสซึ่งเป็นน้องวัตถາเห็นว่าพระนโรตามไม่ชอบอ้อมอารี ต่อพี่น้อง จึงเข้าสนับสนุนองรัตถาก่อการกบฏขึ้น พระนโรตามไม่สามารถปราบกบฏได้ จึงหนีมาอยู่พระตะบองเพื่อขอความคุ้มครองจากไทย⁶⁸ ผู้ว่าราชการเมืองพระตะบองได้จัดส่งพระนโรตามต่อเข้ามายังกรุงเทพฯ โดยมีบาทหลวงวิช (Miche) ติดตามมาด้วย บาดหลวง มีชผู้นี้มีส่วนสำคัญในการช่วยพระนโรตามปราบกบฏ โดยได้ช่วยเหลือกลุ่มนายทหารฝรั่งเศส 5 คนที่ฝรั่งเศสเข้ามาให้ช่วยพากบฏให้กลับใจมาเป็นฝ่ายพระนโรตามได้สำเร็จ และเมื่อเข้ามาอยู่เมืองไทย บาดหลวงได้ช่วยเจรจาให้รัฐบาลไทยส่งทหารไปช่วยพระนโรตามปราบกบฏอีกด้วย อิทธิพลของบาทหลวงมีชที่มีต่อพระนโรตามที่มีต่อพระนโรตามจึงเพิ่มขึ้น

ก่อนที่ทัพไทยจะเข้าไปในเขมร อนุชาของพระนโรตามคือ พระหริราชดันย์ไกรแก้วฟ้า สามารถปราบกบฏลงได้ นักองสนองโสหนีไปขอความคุ้มครองจากฝรั่งเศสที่ใช่ก่อน รัฐบาลไทยขอให้ฝรั่งเศสส่งตัวสนองโสกลับมาให้ไทย แต่นายพลโบนาრ์ต (Bonard) แม่ทัพฝรั่งเศส ในโคchin ใช้น้ำตอบปฏิเสธ ฝรั่งเศสต้องการแสดงให้ไทยรู้ว่า ฝรั่งเศสไม่ยอมรับอำนาจของไทยเหนือเขมร

ต่อมานีอุเหตุการณ์ในเขมรเรียบร้อยลงพอสมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ปีโปรดฯ ให้พระนโรดมกลับไปปกครองเขมรตามเดิม โดยมีกองทัพไทยตามไปให้ความอิรักขันด้วย⁶⁹ แต่จะยังไม่ทำพิธีบรมราชาภิเษกให้พระนโรดมจนกว่าเหตุการณ์ในเขมรจะเรียบร้อยตีกันไว้ในเวลาหนึ่ง ถ้าเหตุอิกราชการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังไม่ทรงทำพิธีราชาภิเษกให้พระนโรดม สันนิษฐานได้ว่า อาจจะยังไม่ไว้พระทัยพระนโรดมพอ เพราะพระนโรดมแสดงให้เห็นแล้วว่า เป็นผู้ไม่มีความสามารถในการปกครองเท่าไนัก ก็ทั้งมีใจคอโลเลไม่แน่นอน ประชาชนเขมรก็ไม่คร่ำนิยมับศีอิ⁷⁰ ไม่เหมือนกับพระดันดัยไกรแก้วฟ้าที่เรียกว่าความนิยมจากประชาชนได้มากกว่า ในระหว่างการเดินทางกลับไปอุดมเมืองนี้เอง พระนโรดมก็ได้แสดงให้ไทยเห็นว่าไทยจะเชื่อในความจริงกักษัติของพระนโรดมได้เพียงใด พระนโรดมได้ให้ชักธงฝรั่งเศสนำหน้าขบวนเสด็จที่พระนโรดมกล้าทำ เช่นนี้ทั้งๆ ที่ไทยให้ความสนับสนุนมาติดต่อเวลาและทั้งๆ ที่มีทหารไทยติดตามไปในขบวนเสด็จ ซึ่งเป็นการแหน่อนว่าการกระทำของพระองค์จะต้องล่วงรัฐมิถึงกรุงเทพฯ นั้น สันนิษฐานได้ว่าเป็นพระอิทธิพลและแรงขุของบาทหลวงมีช พงคาวدارไทยได้วิจารณ์การกระทำของพระนโรดมไว้ว่า “ดูเหมือน (พระนโรดม) จะลืมพระเดชพระคุณที่ได้ทรงพระกรุณาชูเสี้ยงออกไปแต่ครั้งนั้นมา”⁷¹

ภายหลังที่พระนโรดมกลับไปปกครองเขมรได้ไม่นาน ญวนก์ต้องทำสัญญายกแคร้นโคซินใช้น้ำให้ฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ ฝรั่งเศสในเวลานั้นสนใจที่จะเดินทางไปติดต่อค้าขายกับจีนทางบกด้วย โดยเชื่อมั่นว่า ถ้าเดินทางไปตามล้านนาโขงแล้วจะถึงแคร้นญวนนานของจีนได้ จะนั่นฝรั่งเศสจึงต้องการคุ้มเส้นทางเดินเรือในล้านนาโขงไว้ให้ได้ ในขณะนั้นฝรั่งเศสได้เดินแดนตอนภาคแม่น้ำโขง คือแคร้นโคซินใช้น่าจากญวนไว้แล้ว เมื่อแม่น้ำโขงไหลผ่านเขมรและลาว ฝรั่งเศสก็ต้องการเข้ายึดครองเขมรและลาวเป็นอันดับต่อไปและแผนการนี้จะต้องทำโดยรับด่วนด้วย เพราะฝรั่งเศสยังมีอังกฤษเป็นคู่แข่งอยู่ในการเข้าไปค้าขายและมีอิทธิพลในจีน ขณะนั้นอังกฤษกำลังมีอิทธิพลในพม่า ถ้าอังกฤษสามารถตกลงกับพม่า ให้อนุญาตให้อังกฤษเดินทางผ่านพม่าตอนเหนือไปยังแคร้นญวนนานได้ก่อนที่ฝรั่งเศสจะไปถึงแล้ว ฝรั่งเศสจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ

แผนการขั้นแรกของฝรั่งเศสคือเข้ายึดครองเขมร แต่มีอุปสรรคสำคัญ เพราะเขมรเป็นประเทศราชของไทยอยู่ กาสตูลฝรั่งเศสประจ้าประเทศไทยในขณะนั้นคือ คาสเตลโน (Castelnau) ได้แนะนำรัฐบาลของตนว่า การตกลงได้ฯ ที่เกี่ยวข้องกับเขมรแล้ว ฝรั่งเศส

ควรจะจ่าฝ่านรัฐบาลไทย เพราะอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยเหนือเขมรในเวลานั้น มีมากกว่าอำนาจของกษัตริย์เขมรเองเสียอีก และทุกคนก่อนของฝรั่งเศสคือมองตัญญาก็ได้ แสดงว่ายอมรับอำนาจไทยเหนือเขมรแล้ว คือก่อนออกเดินทางไปฝ่าพระหริรักษ์ฯ ในปี พ.ศ. 2399 ได้ขออนุญาตจากรัฐบาลไทยก่อน ศาสตราโนจีงไม่เห็นประโภชน์อันใดที่ฝรั่งเศส จะทำเป็นไม่รับรู้อำนาจของไทยเหนือเขมร ดังนั้นในพ.ศ. 2405 รัฐบาลฝรั่งเศสจึงได้มอบหมายให้ศาสตราโนทำการเจราจับรัฐบาลไทย โดยให้ข้าข้ออ้างของฝรั่งเศสที่ว่า เมื่อ ฝรั่งเศสได้ยุวไถไถในปีครองแล้วฝรั่งเศสยอมมีสิทธิที่จะไปมีอำนาจเหนือเขมรแทนที่ ยุวน เพราะเขมรเคยเป็นเมืองขึ้นของยุวนมาก่อน⁷² แต่รัฐบาลไทยปฏิเสธไม่ยอมรับทฤษฎี เช่นนี้ของฝรั่งเศส รัฐบาลฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนคนเจรา โดยมอบให้พลเรือเอกโบนาร์ดดำรงใน การตกลงเรื่องเขมรต่อไป เพราะเห็นว่ากำลังทหารที่อยู่ในเมืองของนายพลโบนาร์ดจะทำให้ไทยเกรงขามและยอมรับอำนาจของฝรั่งเศสในเขมร นายพลโบนาร์ดได้นัดเจรา กับผู้แทนที่เมืองอุดงมีชัย แต่ก็ไม่สามารถตกลงกันได้ เพราะไทยตัดสินใจที่จะป้องกันสิทธิของตนในเขมรไว้ให้ถึงที่สุด ทั้งการปล่อยให้ฝรั่งเศสเข้าไปมีอำนาจในเขมรคือการยอมให้อิทธิพลฝรั่งเศสมาระชิดเบตแดนไทยด้วย

ใน พ.ศ. 2406 ฝรั่งเศสได้ส่งพลเรือเอกเดอลา กรังดิแอร์ (Admiral de La Grandiere) มาเป็นแม่ทัพใหญ่ในโค钦ในชันแนทานายพลโบนาร์ด นายพลเดอลากรังดิแอร์ ผู้นี้นิยมดำเนินนโยบายเนียบขาดรวดเร็วแบบทหาร เมื่อมาถึงก็ไม่รอช้าได้ส่งผู้แทนคณะหนึ่ง มีนายดูดาร์ตเตอ ลากเร (Doudart de Lagree) เป็นหัวหน้าให้เดินทางไปเจรา กับพระนโรคอม และยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลเขมรพิจารณา 4 ข้อ ซึ่งล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงความประสงค์ ของฝรั่งเศสที่จะเข้ามารครอบครองเขมรทั้งสิ้น ดังนี้

1. ในฐานะที่ฝรั่งเศสเข้าครอบครองแคว้นโค钦ในนามของยุวนแล้ว ฝรั่งเศสยอม มีอำนาจเหนือเขมร เช่นเดียวกับที่ยุวนเคยมี ฝรั่งเศสจึงขอเป็นผู้ “ให้ความคุ้มครอง” (Protector) แก่เขมร
2. ฝรั่งเศสจะแต่งตั้งข้าหลวง (Resident) มาประจำเขมร และเขมรจะให้ชาติ อื่น ๆ เข้ามาร่วมข้าหลวงหรือองค์สูตประจำในเขมรไม่ได้หากฝรั่งเศสไม่อนุญาต
3. คนในบังคับฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเขมรได้
4. เพื่อเป็นการตอบแทนแก่เขมรที่ยอมรับอำนาจฝรั่งเศส ฝรั่งเศสให้สัญญาว่า

จะช่วยป้องกันจากการรุกรานภายนอกทั้งปวง และจะช่วยให้เขมรรักษาความสงบและความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในประเทศ

พระนโรดมต้องตัดสินพระทัยอย่างยากลำบาก เพราะเกรงอันอาจฝรั่งเศสก์ เกรงแต่เกรงอันใจไทยไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าฝรั่งเศสนัก เพราะขณะนั้นกองทหารไทยยังอยู่ในเขมร ในขณะที่พระนโรดมกำลังอยู่ในภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกเช่นนี้ นายพลเดอลากรังดิแอร์ก์จวยโอกาสแต่งตั้งนายเดอลาเกรเป็นข้าหลวงประจำเขมรโดยพฤติการ และในไม่ช้า นายพลเดอลากรังดิแอร์ก์เดินทางมายังราชสำนักเขมรด้วยตนเอง เพื่อจัดการรวบรวมให้พระนโรดมเข็นสัญญาอยอมยกเขมรให้เป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสโดยเร็ว การมาของนายพลเดอลากรังดิแอร์ทำให้พระนโรดมอยู่ในฐานะลำบากมากยิ่งขึ้น ในที่สุดก็จำต้องยอมรับร่างสัญญานฉบับนั้นไว้ แต่ยังไม่กล้าลงพระนาม และได้ส่งร่างสัญญาให้รัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ อิทธิพลของไทยในเขมรยังมีอยู่มั่นคงเพียงใด เห็นได้จากท่าทีของพระนโรดมในครั้งนี้ ในที่สุดก็ยอมบอกแก่ฝรั่งเศสว่า เขมรเป็นเมืองหนึ่งของไทย ถ้าฝรั่งเศสมีนโยบายอย่างไรในเขมร ขอให้ไปเจรจา กับรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ⁷⁴ แต่นายพลเดอลากรังดิแอร์ไม่ยอมฟังเสียง ยืนยันจะให้ทำสัญญานี้ในเขมรเพราะไม่ต้องการให้ไทยมาเกี่ยวข้อง พระนโรดมไม่สามารถจะบิดพริ้วได้อีกต่อไปจึงต้องยอมลงพระนามในสัญญายกเขมรให้เป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2406 ต่อจากนั้นพระนโรดมก็รับมีราชสาส์นเข้ามากราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ว่า ที่ต้องทำสัญญานี้นั้นกับฝรั่งเศส เพราะฝรั่งเศษซึ่งเคยเหลือเกิน ความจริงแล้วพระนโรดมยังมีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ อยู่ไม่เปลี่ยนแปลงจนกว่าชีวิตจะหายไป⁷⁵ (ถ้าข้อความนี้เป็นความจริงใจของพระนโรดมแล้ว กรณีที่พระนโรดมให้ชักธนชาติฝรั่งเศสนำหน้าขบวนเสด็จในคราวเดินทางกลับมาอุดมมีชัยก็ต้องเป็นเพราะอิทธิพลของบาดหลวงมิช) แต่ฝรั่งเศสเองกลับแต่งงว่า พระนโรดมยอมทำสัญญานี้ด้วยความเต็มใจ ฝรั่งเศสมิได้บีบบังคับแต่อย่างใด⁷⁶

เมื่อความเรื่องนี้ทราบไปถึงรัฐบาลไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดฯ ให้มีหนังสือประท้วงไปยังกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสที่ปารีส และประท้วงไปยังนายพลเดอลากรังดิแอร์ที่ใช้คลังด้วย ในหนังสือประท้วงนี้ไทยยืนยันไปว่า พระนโรดมเป็นเพียงเจ้าเมืองประเทศไทยของเขมร ย่อมไม่มีสิทธิ์ไปลงนามในสัญญานี้ได้ ฯ กับต่างชาติโดยที่ไทยไม่เห็นชอบ เพราะฉะนั้นตามกฎหมายระหว่างประเทศ สัญญานฉบับนั้นย่อมเป็นโมฆะ⁷⁷ คำ

ประท้วงของไทยนี้อังกฤษและอเมริกาที่สนับสนุนด้วยโดยอ้างสิทธิของไทยที่ระบุไว้ในกฎหมายระหว่างประเทศ รัฐบาลฝรั่งเศสถึงกับประณัชไม่กล้าให้พระเจ้าโนปเลียนที่ 3 ลงพระนามในสัญญาฉบับนั้นด้วย (การทำสัญญาได้ฯ ระหว่างประเทศไทย 2 ประเทศ ต้องให้ประมุขทั้งสองฝ่ายลงนามไว้ร่วมกัน สัญญาจึงจะมีผลบังคับใช้) แต่ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมแพ้ได้ทำการศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานสำคัญเป็นการใหญ่ ในที่สุดก็ได้หลักฐานที่ต้องการ คือเอกสารของเวียดนามในสมัยพระเจ้ามินามง เกี่ยนเป็นภาษาจีนมีใจความว่าเขมรนั้นเป็นเมืองขึ้นของญวน ฝรั่งเศสจึงส่งเอกสารนั้นมาขึ้นกับไทยว่า ถึงแม้ว่าสัญญาที่พระนโรดมทำไว้จะเป็นโมฆะ แต่ฝรั่งเศสก็มีสิทธิมีอำนาจเหนือเขมรเสมอ กับไทยอยู่ดี โดยฝรั่งเศสรับมรดกสิทธิอันนี้มาจากญวนในฐานที่ได้ยืดครองญวนทางใต้ไว้แล้ว รัฐบาลไทยจึงไม่สามารถจะตัดตอบอย่างใดกับฝรั่งเศสได้ จึงต้องนั่งเฉยไประยะหนึ่ง แต่ในความเหียบสูงบันนี้ รัฐบาลไทยได้ส่งผู้แทนไปเจรจา กับพระเจ้าโนปเลียนเป็นความลับ และได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดี ในการเกลี้ยกล่อม (หรือจะบังคับด้วยอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐาน) ให้พระนโรดมยอมทำสัญญากับไทยอีกฉบับหนึ่ง มีใจความสำคัญสองประการคือ

1. เขมรยอมให้ไทยเป็น “ผู้คุ้มครองเขมร” ได้เช่นเดียวกับฝรั่งเศส ในสัญญาที่ระบุไว้ว่าพระนโรดุมมีตำแหน่งเป็นเพียงอุปราช (Viceroy) ของไทยในเขมรเท่านั้น หายใจไม่ออกซึ่งไม่แสดงว่าไทยมีอำนาจในเขมรอย่างเต็มที่

2. เขมรยอมรับว่าพระตะบอง เสียมราฐ โพธิสัตว์และกำพงساวยเป็นของไทย⁷⁸

เมื่อพระนโรดมยอมลงพระนามแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงลงพระนามในสัญญาฉบับนี้ในเดือนมกราคม 2407 ทางไทยเรียกว่าสัญญาฉบับนี้ว่าสัญญาซ้างເដືອກ เพราะในสัญญาระบุไว้ว่า ถ้าเขมรซับซ้างເດືອກໄດ້ต้องส่งมาให้ไทย เพราตามธรรมเนียมของไทยแล้ว เมืองประเทศไทยจะมีซ้างເດືອກໄວ่ในครอบครองไม่ได้ ฝรั่งเศสเรียกว่าสัญญาฉบับนี้ว่า “สัญญาลับ” (Secret Treaty) เพราเป็นความลับที่ฝรั่งเศสไม่รู้จะแฉระบาดเลย จนหนังสือพิมพ์ (Straits times) ในสิงคโปร์เอารือความในสัญญาไปตีพิมพ์ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2407⁷⁹ พ่อฝรั่งเศสรู้ พระนโรดมก็แกล้งว่าต้องยอมทำสัญญานะเพราไทยเป็นบังคับ ต่อจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังมีนโยบายขั้นต่อไปเพื่อแสดงว่าไทยมีอำนาจในเขมรอย่างเต็มที่ คือทรงประกาศว่า จะเสด็จไปทำพิธีราชภิเบกษาให้พระนโรดมที่เมืองกำปود ฝรั่งเศสคัดค้านแผนการนี้อย่างรุนแรง เพราถ้าปล่อยให้ไทยทำเช่นนั้นได้ เท่ากับ

ยอมรับว่าไทยมีอำนาจสูงสุดในเขมร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงต้องทรงยกเลิกการเสด็จไปกำปอต แต่มีพระบรมราชโองการให้พระนโรดมมารับพิธีราชภิเบกษากรุงเทพฯ ซึ่งพระนโรดมก็ไม่ขัดข้องและเตรียมจะเสด็จไปในวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2407 นายพลเดอลากรังดิแอร์จึงหันมาญี่พระนโรดมว่า ถ้าขึ้นเสด็จไปกรุงเทพฯ ฝรั่งเศสจะเข้ายึดเมืองอุดงมีชัย และจับข้าราชการเขมรคุมขังทั้ง ๆ ที่ญูกุญ្យเขัญเซ่นนี้ พระนโรดมก็ตัดสินพระทัยที่จะเสด็จไปกรุงเทพฯ เพราะต้องการที่จะได้รับการราชภิเบกษาเป็นกษัตริย์เขมรที่สมบูรณ์เสียที มิฉะนั้นก็ต้องเป็นอุปราชของไทยอยู่ต่อไป และจำต้องให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นผู้กระทำพิธีนี้ถาวรด้วย เพราะทรงเคยเป็นพระอุปัชฌาย์ให้พระนโรดมมาก่อน มิเช่นนั้นแล้วจะถือพิธีราชภิเบกษาไม่ถูกต้อง⁸⁰

เมื่อพระนโรดมเสด็จออกจากเมืองอุดงมีชัยไปแล้ว ฝรั่งเศสก็ทำการทิ้งไว้ทันที ทหารฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งภายใต้การนำของเดอลาเกรได้เข้ายึดเมืองอุดงฯ ไว้และชักธงชาติฝรั่งเศสขึ้นที่หน้าพระราชวังของพระนโรดม เมื่อตอนที่ทหารฝรั่งเศสทำการอุกอาจเช่นนั้น พระนโรดมจึงต้องรีบเสด็จกลับมาเมืองอุดงมีชัย พอมาก็ฝรั่งเศสก็ยื่นสัญญาฉบับวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2406 ที่พระเจ้านโปเลียนที่ 3 ลงพระนามไว้แล้วให้พระนโรดมลงพระนามทันที พระนโรดมจึงจำต้องยอมลงนามในสัญญานั้น ซึ่งก็เท่ากับยอมรับว่าเขมรตกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสโดยสมบูรณ์

จากนั้นไม่ช้าก็เกิดกบฏขึ้นในเขมร เพราะข้าราชการและประชาชนเขมรส่วนหนึ่งไม่พอใจในการกระทำของพระเจ้านโรดมที่ยอมอยู่ใต้อำนาจฝรั่งเศส แต่ทางฝรั่งเศสเชื่อว่าฝ่ายไทยเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดการกบฏขึ้น⁸¹ เพื่อให้เหตุการณ์ในเขมรสงบลง รัฐบาลฝรั่งเศสจึงขอเจรจาคุกคามกับรัฐบาลไทยอีก การเจรจาคราวนี้ฝรั่งเศสยอมรับอำนาจไทยในเขมร ร่วมกับฝรั่งเศส และขอให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ส่งผู้แทนไทยไปประทับพิธีราชภิเบกษาให้พระนโรดมร่วมกับผู้แทนฝรั่งเศส⁸² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเห็นว่าไม่มีทางใดดีไปกว่าจำต้องยอมรับอำนาจฝรั่งเศสในเขมรด้วยเช่นกัน จึงทรงตกลงตามข้อเสนอของฝรั่งเศส และโปรดฯ ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์คุณเครื่องคสำหรับกษัตริย์เดินทางไปเขมรเพื่อไปประกอบพิธีราชภิเบกษา โดยขอโดยสารไปในเรือรบของฝรั่งเศสด้วย⁸³ ทั้งนี้เพื่อจะได้แน่พระทัยว่า ผู้แทนของไทยจะไปถึงเขมรพร้อมกับผู้แทนฝรั่งเศส ทรงเกรงว่าถ้าไทยไปถึงช้า ฝรั่งเศสจะฉวยโอกาสประกอบพิธีราชภิเบกษาไปก่อน อย่างไรก็ตามใน

พิธีนี้ผู้แทนฝรั่งเศสไม่ยอมให้พระยามนตรีสุริยวงศ์สวมมงกุฎลงบนพระศีรษะพระนโรดม
แต่ได้ออมกุญแจและมอบให้พระนโรดมสวมลงบนพระศีรษะด้วยพระองค์เอง พิธีราชา
ภิเชกนี้ทำขึ้นในวันที่ 31 พฤษภาคม 2407

เมื่อเหตุการณ์ในเขมรลงแล้ว ฝรั่งเศสก็ดำเนินงานขั้นต่อไปที่จะขัดอิทธิพล
ไทยออกไปจากเขมรโดยเด็ดขาด ในเดือนเมษายน 2408 ฝรั่งเศสได้ส่งนายโอบาร์ต (Aubaret)
มาเป็นกงสุลฝรั่งเศสประจำประเทศไทยและให้ทำหน้าที่เจรจาให้รัฐบาลไทยยกเลิกสัญญา
ซึ่งเปือกที่ทำกับเขมรเสีย ซึ่งเท่ากับขอให้ไทยยกเลิกสิทธิอำนาจเหนือเขมรโดยสิ้นเชิง
ไทยพยายามติดต่อขอให้อังกฤษช่วยคัดค้านการกระทำการของฝรั่งเศสเช่นนี้ แต่อังกฤษไม่
ต้องการเป็นศัตรูกับฝรั่งเศสด้วยเรื่องเมืองไทย จึงไม่ยอมช่วยเหลือใด ๆ และแนะนำให้
ไทยยอมตามความประสงค์ของฝรั่งเศสเสียเพื่อความปลอดภัยของประเทศไทยเอง ใน
ที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงจำต้องทรงยอมตกลงทำสัญญากับฝรั่งเศสยอม
ยกเลิกสัญญาซึ่งเปือกและถอนอำนาจจากเขมรยกเว้นที่เมืองพระตะบอง เสียมราฐ
โพธิสัตว์ กำปงສាយ และมณฑลมาลูเพร (Malu Prei) ตอนเลurre (Tonle Repu) และ
สตรีงเตียง⁸⁴ (3 มณฑลหลังนี้พระนโรดมยกให้กับไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3) แต่รัฐบาล
ฝรั่งเศสก็ยังไม่พอใจการตกลงนี้ และต่อว่าที่โอบาร์ตยอมทำสัญญานี้ก่อนก็ให้ไทยมี
อำนาจอยู่ในมณฑลภาคเหนือของเขมรอยู่อีก รัฐบาลจึงให้โอบาร์ตกลับมาเจรจา กับไทย
ใหม่ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2409 เพื่อแก้ไขสัญญาพ.ศ. 2408 เสียใหม่ โดยให้ไทยบอก
เลิกสิทธิเหนือมณฑลอื่น ๆ ของเขมร ยกเว้นเสียมราฐและพระตะบอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงแต่งตั้งให้เจ้าพระยาครีสุริวงศ์ทำหน้าที่
เจ้ากับโอบาร์ต แต่uhnang ไทยส่วนมากโดยเฉพาะเจ้าพระยาครีสุริวงศ์ "ไม่ชอบกิริยา
วราจารและความประพฤติที่oward อำนาจของโอบาร์ตเป็นกีสุด⁸⁵ เพื่อยุติข้อยุ่งยากทั้งหลาย
ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสซึ่งอาจลุกมาเป็นเรื่องใหญ่จนเป็นอันตรายต่อเอกราชของไทยได้
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงตัดสินพระทัยที่จะยอมลงพระนามในสัญญานฉบับใหม่
กับฝรั่งเศส แต่เมื่อจะลงพระนามก็ทรงพบว่าข้อความในสัญญานฉบับภาษาอังกฤษกับฝรั่งเศส
ไม่ตรงกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงทรงแปลสัญญากับภาษาไทยออกเป็นภาษา
อังกฤษด้วยพระองค์เอง และส่งสัญญาภาษาอังกฤษฉบับนี้ไปให้โอบาร์ตสอบทานกับฉบับ
ภาษาฝรั่งเศสอีกทีว่าตรงกันหรือไม่ แต่โอบาร์ตก็เห็นว่าสำนวนของพระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าฯ ยังไม่ถูกต้องอยู่อีก จึงไม่ยอมรับร่างสัญญาภาษาอังกฤษฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงโปรดฯ ให้เลิกการเจรจากับโอบาเรต์เสียที่ และตัดสินพระทัยส่งคดีทูตไทยเดินทางไปเจรจา กับรัฐบาลฝรั่งเศสที่ปารีสโดยตรง พ่อเห็นไทยตัดสินใจดังนี้ อังกฤษก็เข้ามา มีส่วนทันที เพราะระหว่างว่าไทยกับฝรั่งเศสจะไปทำสัญญาตกลงข้อความบางอย่าง สืบหลังอังกฤษ อังกฤษกล่าวว่าฝรั่งเศสจะถือโอกาสเข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยด้วย ซึ่งสำคัญกับความประஸงค์และประโยชน์ของอังกฤษ อังกฤษต้องการให้ไทยเป็นรัฐกันชนเบต อิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศส ฉะนั้นไทยจะต้องไม่ตကอยู่ใต้อิทธิพลของชาติหนึ่งชาติใด อังกฤษจึงขอให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ แต่งตั้งให้เซอร์จอนห์ เบาริง เป็นผู้แทนไทย ไปเจรจา กับรัฐบาลฝรั่งเศส แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ทรงยินยอม โดยทรงให้เหตุผลว่า ไทยเป็นประเทศมีเอกสารฯ ในการเจรจา กับรัฐบาลประเทศไทยอื่น ๆ เกี่ยวกับเรื่อง ทางการเมือง ผู้แทนของรัฐบาลไทยจะต้องเป็นคนไทยทั้งหมด⁸⁶

ในที่สุดผู้แทนไทยซึ่งมีพระยาสุรวงศ์วิริย์วนน์ เป็นหัวหน้าก้าวเด็กกลงทำสัญญา กับรัฐบาลฝรั่งเศส ได้ในวันที่ 15 กรกฎาคม 2410 สัญญាលบันนี้มีข้อความสำคัญ 4 ประการ คือ

1. ไทยยอมรับอำนาจฝรั่งเศสเหนือเขมรแต่ผู้เดียว
2. สัญญาได้ ฯ ที่ไทยเคยทำไว้กับเขมรถือว่าเป็นโมฆะ
3. ประเทศไทยจะต้องไม่เรียกร้องเอาราษนาการจากกษัตริย์เขมรอีกต่อไป
4. จังหวัดพระตะบองและเสียมราฐเท่านั้นที่ยังอยู่ใต้อำนาจของไทย

ผลของสัญญานี้ทำให้ไทยต้องถอนตัวออกจากเขมร โดยเด็ดขาดยกเว้นที่ พระตะบอง และเสียมราฐ เขมรตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสแต่ผู้เดียว ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะทรงประสบความล้มเหลวที่จะรักษาเขมรไว้ให้อำนาจของไทย แต่การดำเนินนโยบายอย่างอะลุ่มอัลวี่กับฝรั่งเศสในครั้งนี้นั้น เป็นนโยบายที่ช้าญจน์ลาดและถูกกาลเวลา ทรงยอมสละอำนาจของไทยในเขมรเพื่อรักษาไม่ตรีกับฝรั่งเศส ซึ่งเป็นทางเดียวที่จะรักษาเอกสารของประเทศไว้ให้พันการยึดครองของฝรั่งเศสได้ Moffat ได้กล่าวชมนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไว้ในหนังสือเขาดังนี้

"In retrospect, there seem little doubt that the policy set by King Mongkut was wise. Siam was forced to surrender some of her former power and influence over the most past non-Siamese peoples, but her house and home were saved"⁸⁸

4. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนในสมัยรัชกาลที่ 4

ในชั้นต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงดำเนินเรออยตามประเพณีการติดต่อระหว่างไทยกับจีนมาแต่โบราณ คือเมื่อขึ้นเสวยราชย์ใหม่ ๆ โปรดฯ ให้คณะทูตไทยนำพระราชสาส์นและบรรณาการไปถวายพระเจ้าเตากวางกษัตริย์จีนเพื่อทูลให้ทราบเรื่องการเปลี่ยนแผ่นดินในประเทศไทย แต่ปรากฏว่าทูตไทยมิได้เข้าเฝ้าพระเจ้าเตากวาง เพราะพระเจ้าเตากวางเพียงจะสั่งรัฐและพระเจ้าข้ามห่องกษัตริย์จีนพระองค์ใหม่ยังอยู่ในระหว่างไว้ทุกข์ต่อมาในปี พ.ศ. 2395 ไทยได้ส่งคณะทูตไปประเทศจีนอีกครั้ง คราวนี้ได้เฝ้าพระเจ้าข้ามห่องและพระเจ้าข้ามห่องได้มีพระราชสาส์นและบรรณาการฝากทูตไทยให้นำมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ด้วย แต่ในขณะที่ทูตไทยเดินทางกลับมาถึงบริเวณตอนใต้ของจีน⁸⁹ ได้ถูกโจรสลัดขโมยของบรรณาการไปหมด ตั้งแต่นั้นไทยก็ไม่ได้ส่งพระราชสาส์นหรือบรรณาการไปถวายกษัตริย์จีนเป็นประจำปีตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมา สันนิษฐานได้ว่า พระการค้าขายระหว่างไทยกับจีนลดน้อยลงมาก ด้วยไทยหันไปค้าขายกับฝรั่งแทน สินค้าต่าง ๆ ของจีนที่ต้องการ พ่อค้าอังกฤษก็นำมาขายให้อยู่แล้ว ไทยจึงไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องส่งสารสั่นและบรรณาการไปถวายกษัตริย์จีนอีก ใน พ.ศ. 2406 ผู้ว่าราชการเมืองกว้างตุ้งได้ส่งพระราชสาส์นของกษัตริย์จีนซึ่งไปตกค้างอยู่ที่กว้างตุ้งมาให้ไทย 3 ฉบับ ในสาส์นทั้ง 3 ฉบับนั้น จีนเตือนไทยว่าไทยค้างไม่ได้ส่งบรรณาการให้จีนถึง 5 ครั้งแล้ว และว่า ในเวลานั้นโจ้ร้ายที่ชักชุมก็ถูกปราบปรามครบไปแล้ว ไทยควรจะส่งบรรณาการไปถวายกษัตริย์จีนตามธรรมเนียม⁹⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงปรึกษากับเสนาบดีมีพระราชดำริว่า การส่งคณะทูตคุณเครื่องบรรณาการไปประเทศจีนนั้น ต้องเสียค่าใช้จ่ายและเสี่ยงอันตรายมาก และในเวลานั้นไทยก็ไม่ได้ติดต่อค้าขายกับจีนใกล้ชิดเหมือนแต่ก่อน ถ้าลงทุนส่งทูตไปก็ไม่ได้ผลคุ้มกับทุน อีกประการหนึ่ง มหาอำนาจทางตะวันตกได้ทำสัญญาไปค้าขายกับจีนจะเข้าใจผิดว่าไทยยอมไปอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้นของจีน จะเสียชื่อเสียงประเทศไทย เพราะจีนแปลพระราชสาส์นของไทยไปในทำนองนี้อยู่เรื่อยมา ในที่สุดรัฐบาลไทยเห็นสมควรทำไม่รู้เสียต่อการทวงบรรณาการของจีน แต่เพื่อกันออมน้ำใจมิให้จีนต้อง